

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ**

**Факультет урбаністики та просторового планування
Кафедра політичних наук та історії**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ

«17» червня 2026 року

**КВАЛІФІКАЦІЙНА ВИПУСКНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВР**

ГЕНДЕРНІ ВИБОРЧІ КВОТИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

Виконала: Локшук Дарія Володимирівна

Спеціальність: С2 «Політологія»

Освітня програма: «Політичний менеджмент»

Група: зПМ 21

Керівник: Гербут Н. А.,

канд. політ. наук, доцент

Ідентичність електронного та друкованого екземплярів підтверджую

Київ 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНІ ВИБОРЧІ КВОТИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД.....	7
1.1 Поняття та типологія гендерних виборчих квот.....	7
1.2 Інституційний вимір гендерних виборчих квот.....	13
1.3 Гендерні квоти в контексті виборчих систем	19
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН ГЕНДЕРНИХ КВОТ У КРАЇНАХ ЄС	26
2.1 Франція: паритетна модель та фінансові санкції.....	26
2.2 Бельгія: квоти із «зіппер»-принципом	32
2.3 Швеція: добровільні партійні квоти без законодавчого примусу.....	37
РОЗДІЛ 3. ГЕНДЕРНІ ВИБОРЧІ КВОТИ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ.....	47
3.1 Еволюція законодавчого регулювання гендерних квот в Україні.....	47
3.2 Практика застосування гендерних квот на парламентських та місцевих виборах	50
3.3 Напрями вдосконалення інституційного дизайну гендерних квот в Україні	57
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема політичного представництва жінок залишається однією з центральних у сучасній політичній науці та демократичній практиці. Станом на 2025 рік жінки становлять лише близько 27 % парламентарів світу [53], що свідчить про стійкий розрив між формальним визнанням рівних прав та їхнім реальним втіленням у політичних інституціях. Подолання цього розриву стало одним із пріоритетів егалітарної демократичної політики, а серед запропонованих інструментів найпоширенішими виявилися гендерні виборчі квоти. Їх запровадили вже понад 130 країн [54], проте вони суттєво різняться за типом, розміром квоти та наявністю вимог до розміщення кандидатів, через що їхня ефективність коливається в широких межах – від реального наближення до паритету до суто декларативного виконання.

Досвід європейських країн засвідчує, що результативність квот визначає не сам факт їх запровадження, а їхній інституційний дизайн – конкретні правила розміщення кандидатів, механізми контролю та санкцій, взаємодія з виборчою системою та партійними практиками. Виявити, які елементи дизайну забезпечують ефективність квот, дає змогу інституційний аналіз у порівняльній перспективі.

Для України ця проблематика набуває особливої ваги в контексті європейської інтеграції. Курс на членство в ЄС передбачає не лише гармонізацію законодавства, а й реальне впровадження європейських стандартів гендерної рівності, складовою яких є і забезпечення рівного представництва жінок у політичному житті. Додаткової значущості темі надає й повоєнне відновлення демократичних інститутів, що підвищує запит на дієві, а не формальні механізми політичного представництва.

Для України, яка вже закріпила гендерну квоту у виборчому законодавстві, актуальним є не обґрунтування потреби у квотуванні, а оцінка ефективності її інституційного дизайну: практика місцевих виборів 2020 року засвідчує суттєвий розрив між формальним дотриманням квоти та реальним представництвом жінок.

Водночас в українському дослідницькому полі гендерні квоти потрапляють переважно у фокус нормативно-правового, а не інституційного аналізу, що й визначає ракурс цього дослідження.

Мета дослідження: з'ясувати як інституційний дизайн впливає на ефективність гендерних виборчих квот та на основі порівняльного аналізу європейського досвіду оцінити чинну квотну модель України, практику її застосування й обґрунтувати напрями її вдосконалення.

Для досягнення мети поставлено **завдання:**

- визначити поняття, типологію та теоретичні засади дослідження гендерних виборчих квот;
- розкрити основні елементи інституційного дизайну квот та їхній вплив на ефективність;
- проаналізувати взаємодію гендерних квот з виборчими системами;
- здійснити порівняльний аналіз інституційного дизайну квот у країнах, що представляють різні моделі квотування (Франція, Бельгія, Швеція);
- проаналізувати інституційний дизайн гендерної квоти в Україні та ефективність його застосування;
- обґрунтувати напрями вдосконалення інституційного дизайну гендерних квот в Україні на основі порівняльного досвіду.

Об'єкт дослідження: гендерні виборчі квоти як інструмент забезпечення політичного представництва жінок.

Предмет дослідження: інституційний дизайн гендерних виборчих квот та його вплив на ефективність забезпечення політичного представництва жінок у країнах ЄС та Україні.

Методи дослідження: методологічну основу роботи становить поєднання загальнонаукових та спеціальних методів: системний аналіз застосовано для розгляду квот як елемента інституційного дизайну; за допомогою історичного методу було досліджено генезис та еволюцію гендерних виборчих квот; інституційний аналіз застосовано для вивчення формальних і неформальних правил функціонування квот; порівняльний метод – для зіставлення квотних

моделей Франції, Бельгії, Швеції та України; контент-аналіз нормативно-правових актів, зокрема виборчого законодавства, – для оцінки інституційного дизайну гендерної квоти в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації елементів інституційного дизайну гендерних виборчих квот та виявленні їхнього впливу на ефективність квот, а також в обґрунтуванні (на основі порівняльного аналізу квотних моделей Франції, Бельгії та Швеції) напрямів удосконалення української квотної моделі, насамперед механізмів примусу та вимог до розміщення кандидатів у списку.

Теоретична та практична цінність роботи. Теоретична цінність роботи полягає в комплексному застосуванні інституційного підходу та феміністичного інституціоналізму до аналізу гендерних виборчих квот, що дає змогу пояснити розрив між формальним ухваленням квотних норм і реальним представництвом жінок. Практична значущість визначається можливістю використання обґрунтованих напрямів удосконалення квотного механізму в законодавчій сфері, діяльності політичних партій, а також у викладанні політологічних дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднено на двох наукових конференціях, за матеріалами яких опубліковано тези доповідей, та у науковій статті, опублікованій у фаховому виданні.

1. Локшук Д. В. Неформальні інститути та прихований спротив партій щодо гендерних виборчих квот: досвід країн ЄС. *Сучасні аспекти та перспективні напрямки розвитку науки : матеріали XI Міжнародної студентської наукової конференції, м. Запоріжжя, 6 березня 2026 р.* Вінниця : УКРЛОГОС Груп, 2026. С. 109–110. DOI: <https://doi.org/10.62732/liga-inter-06.03.2026>.

2. Гербут Н. А., Локшук Д. В. Від критичної маси до критичних акторів: теоретичне переосмислення кількісних критеріїв жіночого парламентського представництва. *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, м. Одеса, 13 березня 2026 р.* Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. С. 64–67. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-615-0-17>.

3. Herbut N. A., Lokshuk D. V. Institutional design of gender electoral quotas in EU countries: a comparative analysis of France, Belgium, and Sweden. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2026. № 58 (т. 2). С. 104–109. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v058.2.2026.16>.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких містить три підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінки, з них 66 сторінок основного тексту (без списку використаних джерел). Список використаних джерел містить 109 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ГЕНДЕРНІ ВИБОРЧІ КВОТИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД

1.1 Поняття та типологія гендерних виборчих квот

Проблема представництва жінок у політичних інституціях є однією з ключових у сучасній політичній науці. Дослідження гендерних квот має міждисциплінарний характер і поєднує політологію, право, соціологію та економіку [22]. Незважаючи на конституційне закріплення рівних прав чоловіків і жінок у демократичних державах, фактичне представництво жінок, зокрема у парламентах, залишається далеким від паритетного рівня. За даними Міжпарламентського союзу, станом на січень 2025 року середній світовий показник представництва жінок у нижніх палатах парламентів становив лише 27,2 % (хоча порівняно з 11,3 % у 1995 році ситуація значно покращилась) [53]. Саме ця стійка невідповідність між формальною рівністю та реальним станом справ стала підставою для впровадження спеціальних інституційних механізмів — гендерних виборчих квот.

За Д. Далеруп, гендерні квоти — це позитивний захід, що встановлює мінімальну фіксовану частку (зазвичай 20, 30 або 40 %, інколи 50 %) для представництва жінок на етапі номінування чи у складі виборного органу [33]. Це визначення акцентує увагу на квотах як кількісному інструменті, що встановлює чітку нижню межу представництва.

М. Л. Крук трактує гендерні квоти як політики, що або резервують частину місць у представницьких органах за жінками, або передбачають номінування політичними партіями певного відсотка кандидаток [62]. Це визначення фіксує принципово важливу подвійність квотного механізму: квоти можуть регулювати як склад кандидатів (вхідний бік процесу), так і склад обраних (вихідний бік). Саме ця дихотомія є основою ключової типології квот.

У Базі даних гендерних квот (Gender Quotas Database), яку спільно підтримують International IDEA, Міжпарламентський союз і Стокгольмський університет, гендерні виборчі квоти визначаються як обов'язкові або добровільно встановлювані (цільові) відсотки кандидатів на виборні посади [54]. Це визначення є найбільш поширеним у порівняльних дослідженнях і лежить в основі тритипової класифікації квот.

Базовою для сучасної порівняльної політології є тритипова класифікація гендерних виборчих квот, що розрізняє їх за юридичним джерелом та механізмом запровадження.

Конституційні та законодавчі квоти кандидатів закріплюються в конституції або виборчому законодавстві і є обов'язковими для всіх політичних партій. За визначенням М. Л. Крук, такі квоти зобов'язують усі партії номінувати певну частку жінок (від 5 до 50 %), запроваджуються через зміну конституції або виборчого закону й поширюються на всі партії – навіть на ті, що виступають проти квот [62]. Станом на 2024 рік 81 країна запровадила законодавчі квоти кандидатів для парламентських виборів [54].

Зарезервовані місця гарантують конкретний результат, а не лише регулюють склад кандидатів. М. Л. Крук визначає їх як положення, що закріплюють у політичних органах місця, на які можуть претендувати лише жінки; зазвичай це невелика частка – від 1 до 10 %, інколи до 30 % [62]. Станом на 2024 рік 15 країн застосовують зарезервовані місця – переважно в Африці (Руанда, Уганда, Танзанія, Кенія) та Азії (Непал, Бангладеш) [53].

Добровільні партійні квоти встановлюються самими політичними партіями у їхніх статутах чи внутрішніх регламентах без законодавчого примусу. У науковій літературі вони характеризуються як «внутрішньопартійні вимоги номінувати принаймні мінімальну кількість або відсоток жінок на виборні посади» [37, с. 32]. Цей тип домінує у Скандинавії, де партії, такі як, наприклад, Соціал-демократична робітничка партія Швеції, ухвалили 50-відсоткові цілі. Добровільні квоти також існують у Німеччині (СДПН, «Зелені»), Великій Британії (Лейбористська партія) та Австралії (Лейбористська партія).

Окрім основної тритипової класифікації, у науковій літературі принципово важливим є розрізнення між квотами на вхід (input quotas) та квотами на вихід (output quotas). Квоти на вхід, або квоти кандидатів, регулюють стадію номінування, встановлюючи мінімальні пороги для жінок у партійних списках. Проте, як підкреслює Д. Далеруп, навіть 40-відсоткова квота може не дати жодного жіночого мандата, якщо всі кандидатки розміщені в кінці списку [54]. Квоти на вихід, тобто зарезервовані місця, гарантують представництво, виділяючи конкретні місця для жінок. Як зазначає International IDEA, зарезервовані місця визначають кількість саме обраних жінок, тоді як дві інші форми квот задають лише мінімальну частку жінок серед кандидатів [54].

Квоти на вхід є значно поширенішими у демократичних державах, оскільки вони не порушують принципу конкурентності виборів. Їх ефективність суттєво залежить від наявності вимог до порядку розміщення кандидатів у списку. Найбільш відомою є система «зіппер» (zipper system), що вимагає суворого чергування кандидатів різної статі у виборчому списку. Така система не лише встановлює частку жінок у списку, а й не дозволяє відсувати їх на непрохідні позиції без реальних шансів на обрання. Наприклад, в Аргентині у 2017 році було запроваджено обов'язкове чергування кандидатів різної статі; у Бельгії з 2002 року вимагається, щоб серед перших двох позицій кожного партійного списку були представлені обидві статі [54].

Без вимог до порядку розміщення квоти часто виявляються неефективними. Проведене дослідження показало, що провінції в Аргентині з ідентичною 30-відсотковою квотою досягали кардинально різних результатів залежно від механізмів контролю за дотриманням вимог до порядку розміщення [55]. Це стало емпіричним підтвердженням тези про те, що сам факт запровадження квоти не гарантує збільшення жіночого представництва, оскільки ключове значення мають деталі інституційного дизайну.

Важливим аспектом типології є розрізнення між квотами мінімального представництва та паритетними квотами, оскільки вони відображають різні нормативні засади.

Квоти мінімального представництва ґрунтуються на концепції «критичної маси», відповідно до якої жінки починають суттєво впливати на політичний порядок денний лише тоді, коли їхня частка досягає приблизно 30 %. Тобто, квотні 30-и або 40-відсоткові системи покликані забезпечити жінкам принаймні «критичну меншість». Поріг у 30 % став глобальним стандартом завдяки Пекінській платформі дій 1995 року [54].

Паритетні квоти (50/50) ґрунтуються на іншому нормативному твердженні: рівне представництво є демократичним принципом, а не лише тимчасовим заходом позитивної дискримінації. 50-відсоткова квота є гендерно нейтральною й водночас встановлює верхню межу представництва (на відміну від квоти мінімального представництва, яка такої межі не задає) [54]. Країни Латинської Америки, такі як Болівія, Коста-Рика, Еквадор, Гондурас, Мексика, Нікарагуа та Панама застосовують паритетні квоти. Франція у 2000 році запровадила закон про паритет, який вимагає 50 % жінок у списках кандидатів із фінансовими санкціями за недотримання.

Для розуміння динаміки поширення квот принципово важливою є типологія, що розрізняє «інкрементальний шлях» та «швидкий шлях» до жіночого представництва. Інкрементальний (поетапний) шлях, реалізований у Скандинавських країнах, спирається на поступові культурні зміни та добровільні партійні реформи, що відбуваються протягом 60–70 років. Зростання представництва жінок збільшувалось лише на 2–3 % за виборчий цикл. Швидкий шлях передбачає використання законодавчих квот для досягнення суттєвих зрушень за один-два виборчі цикли. Аргентина, Бельгія та Руанда є прикладами цього підходу. На сьогодні Скандинавія більше не є моделлю-зразком, оскільки більшість країн не можуть чекати десятиліттями на поступові зміни [37].

Гендерні квоти залишаються предметом ціннісно-нормативної полеміки. Прихильники квот апелюють до кількох аргументів.

Аргумент справедливості полягає в тому, що квоти компенсують структурні бар'єри, які формальна рівність не здатна усунути. Необхідно зазначити, що існує дві концепції рівності: 1) класичне ліберальне уявлення, відповідно до якого

усунення формальних бар'єрів (наприклад, надання жінкам виборчого права) є достатньою умовою для справедливої конкуренції; 2) визнання того, що реальна рівність можливостей не може існувати лише за умови усунення формальних бар'єрів, оскільки є ще складний комплекс прихованих перешкод, які заважають жінкам бути обраними [34, с. 82].

Аргумент демократичної легітимності спирається на концепцію «політики присутності», згідно з якою «політика ідей» є недостатньою для подолання політичного виключення (недопредставленості): сама присутність відповідних груп в обраних органах має самостійне представницьке значення, а не зводиться до змістового відображення інтересів [88]. Емпіричні дослідження підтверджують, що «гендерні квоти посилюють, а не підривають демократичну легітимність» [31, с. 129].

Аргумент представництва інтересів ґрунтується на тезі, що дескриптивне представництво (присутність у владі представників самої групи) посилює субстантивне (реальний захист її інтересів) завдяки кращій комунікації та знанню з власного досвіду [69; 73]. Наприклад, емпіричне дослідження на матеріалі Аргентини підтвердило, що жінки, обрані завдяки квотам, активно відстоювали жіночі інтереси [43].

Критики квот висувають контраргументи.

Аргумент меритократії стверджує, що квоти «обходять конкурентні процеси і, відповідно, ігнорують принцип заслуг» [34, с. 80]. Водночас емпіричні дослідження послідовно спростовують побоювання щодо компетентності: аналіз «квотних жінок» Франції засвідчив, що вони цілком відповідали вимогам посади [81].

Аргумент автономії партій апелює до свободи внутрішньопартійного самоврядування та різних «моделей громадянства» [62].

Аргумент токенізму попереджає, що жінок, обраних завдяки квоті, можуть сприймати як «символічні» постаті — допущені до влади «для форми», а не за власними якостями. Наслідком стає стигматизація: компетентність таких жінок ставлять під сумнів, а їхні досягнення приписують квоті, а не особистим заслугам.

Емпірично цей ефект зафіксовано, зокрема, серед британських парламентарок, обраних через «повністю жіночі шортлісти» — найжорсткішу форму партійної квоти, за якої партія висуває в окрузі список винятково з жінок [29].

Глобальна динаміка поширення квот свідчить про стійку тенденцію до їх нормалізації як легітимного інструменту демократичної політики. Станом на 2024 рік База даних гендерних квот International IDEA фіксує 138 країн, що запровадили певну форму гендерних квот для парламентських виборів, з них 81 країна — законодавчі квоти кандидатів, 15 країн — зарезервовані місця [54]. Країни з квотами досягають у середньому 31,2 % жіночого представництва, тоді як країни без квот — лише 16,8 %, що становить різницю у 14,4 % [53]. Шість країн досягли або перевищили паритет (50 %): Руанда (63,8 %), Куба (55,7 %), Нікарагуа (53,9 %), Мексика (50 %), Андорра (50 %); у випадку ОАЕ паритету (50 %) досягнуто призначенням депутаток, а не виборами.

Регіональна специфіка запровадження квот відображає їх різну типологію.

Латинська Америка стала піонером обов'язкових квот: до 2000 року їх ухвалили дванадцять країн, а на сьогодні сім країн запровадили паритет [50].

У Західній Європі домінують добровільні партійні квоти, особливо серед лівих партій. Скандинавські партії ухвалили внутрішні квоти починаючи з 1970–80-х років без законодавчого примусу. Винятками є Франція (2000), Бельгія (2002) та Іспанія (2007), які запровадили законодавчі квоти з вимогами до розміщення та санкціями [33].

Посткомуністичні країни демонструють певний спротив квотам. Комуністичні квоти (зазвичай 30 %) сприймалися як нав'язане зверху обмеження, що породило стигму; її вплив відчувався й після 1989 року, ускладнюючи не так саме ухвалення квот, як їхнє сприйняття та послідовне застосування [91].

Таким чином, гендерні виборчі квоти є складним багатовимірним інституційним інструментом. Тритипова класифікація (конституційні/законодавчі квоти, зарезервовані місця, добровільні партійні квоти), розрізнення між квотами на вхід та на вихід, наявність або відсутність вимог до розміщення кандидатів, а

також поріг квоти (мінімальне представництво vs паритет) формують простір варіацій, що суттєво впливає на реальну ефективність квотних механізмів.

1.2 Інституційний вимір гендерних виборчих квот

Запровадження квоти, як засвідчує порівняльний аналіз, не гарантує збільшення представництва жінок. Ефективність квотних механізмів визначається складною конфігурацією інституційних факторів — від формального дизайну виборчого законодавства до неформальних практик партійного добору.

Проаналізуємо інституційний вимір гендерних квот у чотирьох аспектах: 1) теоретичні засади феміністичного інституціоналізму; 2) елементи інституційного дизайну, що визначають ефективність квот; 3) взаємодія формальних та неформальних інститутів; 4) ключові теоретичні концепції: критична маса, критичні актори, дескриптивне та субстантивне представництво.

Аналіз гендерних квот як інституційного явища спирається на теоретичний напрям, що отримав назву «феміністичний інституціоналізм». Цей підхід виник на перетині неоінституціональної теорії та феміністичної політичної науки і став відповіддю на «гендерну сліпоту» класичного інституціоналізму. Фундаментальну статтю, що заклала теоретичні основи напрямку, опублікували Ф. Маккей, М. Кенні та Л. Чепелл: вони систематично проаналізували, як інституціоналізм раціонального вибору, історичний та соціологічний інституціоналізм можуть бути «гендеровані» та запровадили поняття гендерованої «логіки доцільності» і залежності від шляху у гендерних режимах [68].

Найбільш ґрунтовне застосування інституціональної теорії до квот, побудоване на порівняльних кейс-стаді Аргентини, Франції, Швеції та Великої Британії. Дослідження виявили, що квоти не функціонують у інституційному вакуумі: їхній вплив опосередкований виборчою системою, внутрішньопартійними правилами добору та культурними нормами щодо гендерних ролей [62].

Кожен із напрямів неоінституціоналізму пропонує специфічний аналітичний інструментарій для дослідження квот.

Інституціоналізм раціонального вибору зосереджується на стратегічних інтересах політичних акторів. Якщо введення квот відповідає стратегічним партійним інтересам, то, з високою ймовірністю, рішення буде позитивним. У дослідженні двох мексиканських легіслатур штатів Сакатекас і Мічоакан перевірено припущення про «зворотний бік» квот (нібито «квотні жінки» наражаються на більші інституційні перешкоди) і не підтверджено його: жінки, обрані за квотою, стикаються з тими самими обмеженнями, що й інші жінки, адже залежність від партійного керівництва притаманна всій політичній системі, а не специфічна для квот [108].

В межах історичного інституціоналізму розглядається залежність від раніше обраного інституційного шляху (коли попередні рішення обмежують подальший розвиток), а також критичні моменти і поступові зміни. У цій перспективі М. Кенні застосовує поняття нашарування та конверсії, пояснюючи, як гендерні квоти становлять форми інкрементальної (поступової) інституційної зміни у процесах добору кандидатів, тоді як демократичні транзити постають критичними моментами для квотних реформ [57]. Д. Далеруп та Л. Фрайденвальль використовують історико-інституціоналістські концепції для пояснення різних інституційних спадщин, розрізняючи «інкрементальний шлях» Скандинавії та «швидкий шлях» країн, що обрали законодавчі квоти [37].

Соціологічний інституціоналізм зосереджується на нормативній легітимації та дифузії квот як глобальної практики. Л. Чеппелл застосовує концепцію «логіки доцільності» до гендерної політики, пояснюючи, чому квоти можуть ухвалюватися заради легітимності, а не заради субстантивної рівності [68]. М. Л. Крук аналізує глобальну дифузії квот через міжнародні норми та транснаціональні мережі, демонструючи, як конференції ООН та регіональні організації поширюють квоти як міжнародно легітимні практики [63]. Міжкрайнові дослідження підтверджують вирішальну роль зв'язків із

міжнародними жіночими організаціями та міжнародного сприяння демократії в ухваленні квот [51].

Порівняльні дослідження переконливо свідчать, що ефективність гендерних квот є функцією конкретної конфігурації інституційного дизайну. Д. Далеруп запроваджує поняття «квотних режимів» для позначення системних конфігурацій квотних правил [33]. Встановлюють ключову закономірність: країни досягають менше ніж 1 % додаткових жіночих місць на кожен 1 % збільшення квотного порогу, тоді як вимоги до розміщення забезпечують додатковий 1 % приросту на кожні 10 % порогу [52].

Квотний поріг є першим ключовим елементом інституційного дизайну. Л. А. Швіндт-Баєр у міжкраїновому статистичному дослідженні 97 країн встановила, що вищі пороги призводять до обрання більшої кількості жінок, причому мінімальний поріг у 30 % визначено як значущий [93].

Вимоги до розміщення кандидатів у списку є другим ключовим елементом. Аналіз даних виборчих округів 19 латиноамериканських країн демонструє, що вимоги до розміщення є вирішальними для ефективності квот [55]. Дослідниками запроваджено поняття «подвійної квоти» — системи, що вимагає як відсоткового порогу, так і розміщення жінок на прохідних позиціях. Ключове емпіричне спостереження: 40-відсоткова квота Коста-Рики забезпечила лише 19 % жінок за відсутності вимог до розміщення [37]. Цей випадок став класичним прикладом того, як формально амбітна квота може бути нейтралізована відсутністю одного елемента дизайну.

Механізми примусу та санкції є третім ключовим елементом. Дослідження, проведені для Європейського Парламенту, ідентифікують два основні типи санкцій:

- 1) відхилення виборчих списків виборчими органами (найефективніший тип — реалізований у Бельгії, Словенії, Польщі, Мексиці, Аргентині);
- 2) фінансові штрафи (менш ефективний тип — французькі партії радше сплачували штрафи, ніж дотримувалися вимог) [36].

Роль органів управління виборами (ОУВ) у забезпеченні дотримання квот є окремим предметом дослідження. Іспанський досвід демонструє, що 40-відсоткова квота 2007 року є ефективною саме тому, що виборчі органи перевіряють усі списки перед виборами та відкликають списки, що не відповідають вимогам [101]. Практичні посібники для ОУВ систематизують стратегії гендерного мейнстримінгу та моніторингу дотримання квот.

Сфера застосування квот (національний рівень, одномандатні округи тощо) становить четвертий елемент дизайну. Квоти впроваджуються навіть в умовах одномандатних округів – через моделі «суперокругів» та ротаційних зарезервованих округів (на прикладах Уганди, Франції та Індії).

Формальне запровадження квот є необхідною, але недостатньою умовою збільшення жіночого представництва. Критичне значення має взаємодія формальних квотних правил із неформальними інститутами — усталеними практиками, нормами та мережами, що структурують реальний процес добору кандидатів.

Е. Б'ярнегорд у комплексному дослідженні аналізує, як неформальні інститути, де домінують чоловіки, підтримують чоловіче домінування попри формальні реформи рівності [24]. М. Кенні та Т. Верхе застосовують феміністичний інституціоналістський підхід до вивчення добору кандидатів, наголошуючи на необхідності аналізу неформальних аспектів процесів відбору та їхніх гендерованих наслідків [58]. Е. Б'ярнегорд та М. Кенні розробляють рамку для розуміння того, як неформальні правила взаємодіють із формальними критеріями відбору для утвердження чоловічого домінування [25, 27].

Особливо важливим для розуміння інституційних перешкод є феномен «тихого спротиву» – стратегій, якими партії забезпечують формальну відповідність квотним вимогам без підтримки кандидаток. М. Гатту та К. Вайлі документують практику «фантомних кандидаток» у бразильських партіях — фіктивних жінок, внесених до списків виключно для формальної відповідності [46]. Подібні стратегії обходу (від заміщення обраних жінок чоловіками до

маніпуляцій із розміщенням у списку) фіксуються й в інших партійних системах. [51, с. 226].

М. А. Гурецький у порівняльному дослідженні квот у Бельгії, Греції та Польщі виявив критичні негативні фактори, зокрема партійний спротив та нерівність у фінансуванні кампаній [47].

М. Л. Крук пропонує феміністичну інституціоналістську альтернативу панівній «моделі попиту та пропозиції», яка пояснює добір кандидатів через пропозицію претенденток і попит на них з боку партійних селекторів. На її думку, добір визначається взаємодією трьох гендерно маркованих інститутів: системних (тип виборчої системи), практичних (критерії та процедури партійного відбору) і нормативних (чи вважати стать легітимним критерієм відбору). Саме від їхньої конфігурації залежить дієвість квоти [62].

Політична культура становить ще один вимір неформального інституційного середовища. Дослідивши дванадцять демократичних країн А. Клейтон, Д. З. О'Браєн та Дж. М. Піскопо встановили, що упередженість до тих, хто був обраний по квотам, пов'язана з культурними установками не сприймати позитивні заходи загалом [31]. Гендерні стереотипи впливають на те, як виборці оцінюють кандидатів, пов'язуючи певні риси з чоловіками та жінками.

Інституційний аналіз гендерних квот спирається на кілька базових концепцій.

Теорія критичної маси – це одна з найвпливовіших і водночас найсуперечливіших концепцій. Згідно з нею, жінки починають помітно впливати на політичний порядок денний лише тоді, коли досягають певної частки в парламенті (її часто визначають як 30 %) [35]. В основі цих уявлень – класична типологія груп за статевим складом: однорідні (100:0), асиметричні (85:15), нахилені (65:35) і збалансовані (60:40–50:50) [56]. Згодом, утім, з'явилася пропозиція замінити «критичну масу» на «критичні дії», а сама теорія, попри застереження дослідників, «зажила власним життям» [35]. У пізнішому критичному перегляді показано, що наступники «значною мірою хибно прочитали й спотворили» первісні праці, і запропоновано змістити запитання з

того, «коли» (за якої частки) жінки впливають, на те, «як» відбувається субстантивне представництво [30].

Теорія критичних акторів постала як відповідь на обмеження теорії критичної маси. «Критичні актори» — це особи, які самі висувають політичні ініціативи чи просувають політику в інтересах жінок незалежно від того, скільки жінок представлено в органі [29, с. 131]. Ними можуть бути і жінки, і чоловіки. Цей підхід замінює запитання «Чи представляють жінки жінок?» на «Хто діє від імені жінок?» і «Де, як і чому відбувається субстантивне представництво?» [27, с. 102].

Основою дискусії про ефективність квот є типологія Г. Ф. Піткін, яка розрізняє чотири виміри представництва: формалістичне, дескриптивне (присутність, відображення складу групи), субстантивне (діяльність в інтересах групи) і символічне [89]. А. Філліпс у праці «Політика присутності» доводить, що важливо не лише які ідеї представлено, а й хто представляє, і протиставляє «політику ідей» та «політику присутності» [88]. Дж. Менсбрідж показує, що дескриптивне представництво важливе не завжди, а за певних умов — зокрема недовіри між групою та суспільством, несформованих інтересів та історичної підпорядкованості групи [69]. С. Франческет та Дж. М. Піскопо на прикладі Аргентини підтверджують, що квоти сприяють субстантивному представництву [43]. Сучасні праці уточнюють: вплив квот на зміст політики не є автоматичним — він залежить від конкретної сфери та партійного контексту, а помітніший у традиційно «жіночих» галузях, зокрема охороні здоров'я [71; 101].

Інституційна дифузія (поширення) квот — напрям, що пояснює роль міжнародних і транснаціональних чинників у поширенні квот. М. Л. Крук виокремлює чотири такі впливи на національні квотні дебати: міжнародне нав'язування, транснаціональне наслідування, міжнародний каскадний ефект (приєднання до більшості) та міжнародне блокування (спротив поширенню квот) [63]. М. М. Г'юз, П. Пакстон, А. Клейтон і П. Цеттерберг на основі глобальної бази даних QAROT (1947–2015) встановлюють, що вирішальну роль відіграли жіночий активізм і міжнародне сприяння демократії [51].

Отже, ефективність квот залежить від взаємодії багатьох чинників. Феміністичний інституціоналізм, поєднуючи підходи раціонального вибору, історичного та соціологічного неоінституціоналізму, дає для цього цілісний аналітичний апарат. Елементи дизайну квоти (поріг, вимоги до розміщення, механізми примусу, роль виборчих органів і сфера застосування) разом визначають відстань між формальним ухваленням квоти й реальним зростанням представництва жінок. Те, як квотні правила взаємодіють з неформальними інститутами – контролем партій за висуванням, прихованим спротивом, політичною культурою, – пояснює, чому однакові за дизайном квоти дають різні результати в різних країнах. Зрештою, концепції критичної маси та критичних акторів, дескриптивного й субстантивного представництва та інституційної дифузії разом пояснюють, як і за яких умов зростання кількості жінок у парламенті перетворюється на реальний вплив на політику. Ці висновки створюють основу для аналізу українського досвіду, якому присвячено наступні розділи.

1.3 Гендерні квоти в контексті виборчих систем

Ефективність гендерних виборчих квот не може бути адекватно оцінена поза контекстом виборчої системи, в якій вони функціонують. Виборча система, як сукупність правил, що визначають спосіб перетворення голосів у мандати, створює інституційне середовище, яке або сприяє, або перешкоджає реалізації квотних механізмів. Як свідчить порівняльна література, тип виборчої системи є одним із найвагоміших чинників рівня представництва жінок у парламентах [85]. Тому саме аналіз взаємодії між виборчою системою та квотним дизайном є ключовим для розуміння інституційного виміру гендерних квот.

Найбільш усталеним висновком порівняльної політології у сфері гендерного представництва є те, що через системи пропорційного представництва (ПП) з багатомандатними виборчими округами обирається суттєво більше жінок, ніж через одномандатні мажоритарні системи. Ця закономірність підтверджена

аналізом 175 країн, який засвідчив стійку перевагу систем ПП з великими виборчими округами у забезпеченні представництва жінок [85]. П. Норріс у ґрунтовному порівняльному дослідженні виборчих правил підтверджує вплив електоральних інститутів. У багатомандатних округах партії формують списки з кількох кандидатів, і включення жінок до списку не вимагає відмови від чоловіка-кандидата. В одномандатних округах номінація жінки автоматично означає відсутність номінації чоловіка, що створює потужний структурний бар'єр [84].

Проте подальші дослідження продемонстрували, що перевага ПП є реальною, але достатньо помірною, ніж зазвичай вважають. За S-подібною (нелінійною) моделлю зростання жіночого представництва показано, що відмінності між пропорційними та мажоритарними системами скорочуються з часом, оскільки обидва типи систем наближаються до більш збалансованого представництва, хоча й з різною швидкістю [97].

Суттєвим доповненням до розуміння цього зв'язку стала теорія «зараження» (contagion theory), розроблена Р. Метлендом та Д. Стадларом. Вони продемонстрували, як партії відчувають тиск щодо номінування більшої кількості жінок, коли партії-конкуренти просувають жіноче представництво, причому механізм мікрозараження ефективніше діє саме в системах ПП [72]. Пояснення полягає в тому, що в багатомандатних округах партії безпосередньо конкурують списками і наявність жінок у списку конкурента створює стимул для балансування власного списку.

Більш детальний аналіз виявляє, що ключовою змінною є не стільки тип виборчої системи загалом, скільки величина виборчого округу, тобто, кількість мандатів, що розподіляються в одному окрузі. У дослідженні на матеріалі Норвегії запропоновано важливе уточнення: важливою є кількість мандатів, які партія здобуває в конкретному окрузі. Більша кількість мандатів зменшує конкуренцію між кандидатами всередині партії та сприяє «балансуванню списку», коли партія включає представників різних соціальних груп [71].

Тип списку (закритий, відкритий чи гнучкий) має принципове значення для функціонування гендерних квот. Закриті списки є сприятливішими для жінок,

оскільки партійне керівництво контролює порядок розміщення кандидатів і може гарантувати їхнє включення. Однак Г. Шмідт, проаналізувавши близько 140 виборів у країнах Латинської Америки, показав, що для ефективності квот важливим є не лише тип списку, а й наявність вимог до розміщення. Вимоги до розміщення підвищують ефективність квот як у закритих, так і у відкритих списках, хоча через різні механізми: у закритих списках діє механічний ефект (жінки автоматично отримують прохідні позиції), тоді як у відкритих — психологічний ефект (висока позиція у списку надає кандидаткам видимість та легітимність) [92]. Хоча в суспільствах з високим рівнем упередженості щодо гендерних ролей, відкриті списки ускладнюють доступ жінок до прийняття політичних рішень.

Дослідження доводять, що «персоналізовані» виборчі правила взаємодіють з гендерними стереотипами. Навіть коли гендерна упередженість не є статистично значущою, у поєднанні із системами персонального голосування вона спричиняє негативні наслідки для представництва жінок [99]. Отже, преференційні виборчі системи є певним викликом для гендерного квотування, оскільки виборці можуть змінювати порядок у списку, керуючись, зокрема, і гендерними стереотипами. [47]. Наприклад, у Польщі, після запровадження 35-відсоткової квоти в системі відкритих списків, кількість кандидаток зросла, але середні показники їхньої виборчої підтримки знизилися, що засвідчило своєрідний «парадокс квот» у відкритих системах [48].

М. Л. Крук розробила аналітичну рамку, яка розрізняє три типи квот і аналізує їхню взаємодію з виборчими системами. Було встановлено, що один і той самий тип квоти дає принципово різні результати залежно від інституційного контексту. Законодавчі кандидатські квоти є найбільш ефективними в системах закритих списків пропорційного представництва, де партійне керівництво контролює порядок розміщення кандидатів; зарезервовані місця найчастіше застосовуються в мажоритарних або змішаних системах; а добровільні партійні квоти є найбільш гнучкими, проте залежними від внутрішньопартійної динаміки [62; 60].

Необхідно зазначити, що квотний дизайн може «затмарити ефект виборчих правил»: добре сконструйовані квоти здатні компенсувати негативний вплив «несприятливої» виборчої системи [93]. Л. А. Швіндт-Баєр визначила три виміри ефективного квотного дизайну: адекватний поріг, механізми забезпечення виконання та вимоги щодо розміщення. У дослідженні виокремлено поняття «квотних режимів», що створюються поєднанням виборчих систем і типів квот [34].

Дослідниками, які вивчали різні кейси, було зроблено висновок, що ефективність законодавчих квот зростає за умов високої величини округу, системи закритих списків пропорційного представництва, вимог щодо розміщення кандидатів та дієвих механізмів примусу до їх дотримання (насамперед відхилення списків, що не відповідають квоті, а не лише фінансових санкцій [34; 55; 50].

Вимоги до розміщення (приписи щодо конкретних позицій жінок у виборчих списках) стали визнаним критичним елементом ефективного квотного дизайну. Бельгійський досвід є показовим: квотний закон 1994 року, який не містив вимог щодо розміщення, мав обмежений ефект; натомість закон 2002 року, що запровадив паритет із вимогою щодо двох перших позицій у списку, суттєво підвищив жіноче представництво [76]. П. Мейер аналізує еволюцію бельгійського квотного законодавства від «відстаючого до лідера» і підкреслює, що саме вимога розміщення однієї з двох перших позицій у списку для жінки стала вирішальною для ефективності [74].

Іспанський досвід демонструє альтернативну модель вимог до розміщення. Квотний закон 2007 року встановив мінімальну 40-відсоткову квоту з обов'язковим дотриманням пропорції в кожному відрізку з п'яти позицій закритого списку, що суттєво обмежило стратегію стягування жінок у кінець списку на непрохідні місця [101]. Втім, ця модель слабша за «зіппер»-систему: у межах кожної п'ятірки жінок усе ще можна відсунути на менш прохідні позиції, через що навіть за формального дотримання 40-відсоткової норми реальне

представництво виявляється нижчим. Саме тому в 2024 році Іспанія замінила вимогу «кожні п'ять позицій» на обов'язкове чергування статей у списку.

Змішані виборчі системи, що поєднують елементи пропорційного представництва та мажоритарної системи, створюють особливі виклики для квотного дизайну. У змішаних системах суттєво більше жінок зазвичай обирається через пропорційний список, ніж через одномандатні округи, що засвідчує, зокрема, дослідження Р. Мозера. Крім того, він виявив, що ефективність ПП для жіночого представництва є слабшою у посткомуністичних країнах порівняно зі сталими демократіями [78]. Це означає, що виборча система є необхідною, але недостатньою умовою: її ефект опосередкований ширшим інституційним, зокрема партійним та культурним контекстом.

Досвід Болівії демонструє можливість успішного квотного дизайну в змішаній системі: конституційна вимога паритету 2009 року та Виборчий закон 2010 року запровадили чергування жінок та чоловіків у списках ПП з адаптованими правилами для мажоритарної компоненти [50].

Мажоритарні системи традиційно вважаються найменш сприятливими для гендерних квот, проте досвід різних країн демонструє варіативність результатів залежно від дизайну квотного механізму. Французький досвід є показовим випадком обмеженої ефективності. Закон про паритет 2000 року передбачав лише фінансові санкції за недотримання гендерного балансу в одномандатних мажоритарних округах для виборів до Національної Асамблеї. У результаті вибори за пропорційними списками (регіональні та муніципальні у громадах понад 1000 мешканців) досягли майже паритету, тоді як мажоритарні вибори до Національної Асамблеї дали лише 18,5 % представництва жінок (вибори 2007 року) [81]. Таким чином, Франція сформувала «двоколісну» модель, де вибори за ПП досягають паритету, тоді як мажоритарні вибори суттєво відстають [79].

М. Л. Крук та Д. О'Браєн проаналізували французьку модель фінансових санкцій і виявили, що великі партії надавали перевагу сплаті штрафу, аніж відмові від кандидатів-чоловіків [64]. Цей приклад підтверджує загальний висновок:

санкції у вигляді відхилення списку є значно ефективнішими, ніж фінансові штрафи.

Виборча реформа та запровадження квот часто є взаємопов'язаними процесами. Дослідження продемонстрували, що країни, які перебувають в процесі демократичного розвитку, найбільш схильні до ухвалення гендерних квот, оскільки демократизаційні реформи створюють «вікна можливостей» для квотного законодавства [109].

М. Г'юз, П. Пакстон, А. Клейтон та П. Цеттерберг, використовуючи базу даних QAROT, задокументували, що квотна реформа часто є послідовною: партійні квоти, як правило, передують законодавчим [51].

Виборчі системи зумовлюють тип квот, який може бути запропонований та ухвалений у конкретному інституційному контексті [62]. Це означає, що вибір виборчої системи, навіть якщо він був зроблений десятиліття тому, визначає параметри можливого квотного дизайну в майбутньому.

Дослідники зазначають, що ефективність квот зростає з часом. П. Пакстон та М. Г'юз, на матеріалах 145-и країн, встановили, що квоти стали вдвічі ефективнішими з 1990 до 2010 року. Вони пояснюють цей ефект процесом навчання: з часом квотні норми краще інтегруються з виборчими системами [87]. Згідно аналізу даних 139-и країн за 1995–2012 роки, «квотний шок» (різке збільшення представництва після запровадження квот) більш ймовірний в системах ПП із сильним квотним дизайном [32].

А. Клейтон, Д. О'Браєн та Дж. Піскопо, дослідивши дванадцять демократичних країн, виявили, що громадяни надають перевагу гендерно збалансованим легіслатурам навіть тоді, коли цей баланс досягнуто через квоти [31]. Ретроспективний аналіз 190 держав (1947–2015) також підтверджує, що ефективність квот залежить від їхнього типу та елементів дизайну (порогів, вимог до розміщення й санкцій) і змінюється з часом [95].

Отже, вивчення взаємодії виборчих систем та гендерних квот дає змогу сформулювати ієрархію інституційних комбінацій за ефективністю. Найбільш ефективною є комбінація системи закритих списків ПП з відповідними вимогами

до розміщення, високим квотним порогом та санкцією у вигляді відхилення списку, як це засвідчує досвід Аргентини, Болівії, Коста-Рики, Бельгії та Іспанії. Найменш ефективною виявляється комбінація відкритих списків ПП з квотами без вимог до розміщення, як у випадку Польщі та Бразилії. Мажоритарні системи з лише фінансовими санкціями, як у Франції, демонструють обмежену ефективність. Змішані системи потребують адаптації квот до обох компонентів, як у Мексиці, Німеччині та Болівії. Ці висновки мають безпосереднє значення для аналізу українського випадку, де тип виборчої системи зазнавав неодноразових змін, що створювало різний інституційний контекст для функціонування гендерних квот.

Отже, проведений у першому розділі аналіз засвідчив, що гендерні виборчі квоти є неоднорідним інструментом, ефективність якого визначається не самим фактом запровадження, а конфігурацією елементів інституційного дизайну (квотним порогом, правилами розміщення кандидатів, механізмами примусу та сферою застосування). Застосування феміністичного інституціоналізму дало змогу врахувати вплив неформальних інститутів, а розмежування дескриптивного й субстантивного представництва показати, що кількісне зростання присутності жінок не тотожне їхньому реальному впливу. Окремо доведено, що дія квот суттєво залежить від типу виборчої системи, що створює теоретичне підґрунтя для подальшого порівняльного аналізу.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН ГЕНДЕРНИХ КВОТ У КРАЇНАХ ЄС

Для порівняльного аналізу обрано Францію, Бельгію та Швецію — три країни, що представляють принципово різні моделі забезпечення гендерного представництва. Бельгія втілює модель суворої законодавчої квоти з вимогою чергування статей та відхиленням невідповідних списків; Франція — модель конституційно закріпленого паритету з двоїтим механізмом примусу; Швеція — модель добровільних партійних квот без законодавчого закріплення, що спирається на сприятливий культурний контекст. Таке поєднання випадків дає змогу простежити, як різні елементи інституційного дизайну впливають на ефективність квот за різного співвідношення правового примусу та партійної саморегуляції.

2.1 Франція: паритетна модель та фінансові санкції

Франція є одним із найбільш амбітних та водночас суперечливих прикладів запровадження гендерних виборчих квот у розвинених демократіях. Унікальність французької моделі полягає в тому, що країна стала першою у світі, яка конституційно закріпила вимогу 50-відсоткового представництва жінок серед кандидатів на усіх рівнях виборів, водночас зберігаючи принципово різні механізми примусу для різних виборчих систем. Цей дуалізм між жорсткими санкціями у пропорційних виборах та фінансовими штрафами у мажоритарних виборах створив те, що Р. Мюррей назвала «дводоріжковою» (dual track) моделлю квотування, результати якої кардинально відрізняються залежно від виборчого контексту [79].

Аналіз французького досвіду є принципово важливим для порівняльного дослідження гендерних квот з кількох причин. По-перше, Франція демонструє, як один і той самий квотний закон може породжувати діаметрально протилежні результати в різних інституційних умовах. По-друге, французький випадок

ілюструє фундаментальну дилему: фінансові санкції чи механізми відхилення списків як інструменти примусу. По-третє, еволюція паритетного законодавства протягом 2000–2024 років дозволяє простежити динаміку інституційного навчання та адаптації партійних акторів.

Шлях Франції до паритету був визначений специфічним конституційним контекстом. У 1982 році Конституційна рада скасувала 25-відсоткову муніципальну квоту як несумісну з принципом республіканського універсалізму, що унеможливило запровадження квот без внесення змін до Конституції [67]. Це рішення створило правову перешкоду, подолання якої зайняло майже два десятиліття. Французькі феміністки розробили оригінальну стратегію, переосмисливши паритет не як групову квоту, а як визнання двостатевої природи людства, що дозволило вписати вимогу рівного представництва в логіку республіканського універсалізму [21].

Л. Берені, аналізуючи процес легітимізації паритету в межах французького республіканізму, простежив стратегічний перехід від «риторики квот» до «риторики паритету» – зміну, що виявилася вирішальною для подолання нормативного спротиву. Цей дискурсивний маневр був настільки успішним, що Франція, країна, де жінки отримали виборче право лише у 1944 році, стала першою державою, яка вимагала 50-відсоткового представництва кандидаток [21].

У 1999 році були внесені зміни до статті 3 Конституції, встановивши, що «закон сприяє рівному доступу жінок і чоловіків до виборчих мандатів та виборних функцій», а стаття 4 зобов'язала партії сприяти реалізації цього принципу. На цій конституційній основі у 2000 році було ухвалено Закон про паритет, який визначив конкретні механізми примусу для різних типів виборів. Подальша конституційна поправка 2008 року розширила сферу паритету, створивши правову основу для його поширення на корпоративні ради директорів (Закон Копе-Ціммерманн 2011 року) та державне управління (Закон Соваде 2012 року), що характеризується як процес правового вкорінення та дифузії паритетної норми [67].

Для пояснення того, чому парламенти з переважно чоловічим складом ухвалювали паритетні норми, що обмежують їхні ж електоральні перспективи, запропоновано концепцію "партійного прагматизму". Усупереч поширеному припущенню, що депутати керуються винятково логікою власного політичного виживання, дослідження виявляє складнішу мотивацію, у якій вирішальну роль відіграють стратегічні інтереси партії [83].

Як було зазначено вище, центральною характеристикою французької паритетної моделі є фундаментально різні механізми примусу залежно від виборчої системи. Це розмежування є ключовим для розуміння як успіхів, так і обмежень французького паритету. Для виборів за пропорційною системою (муніципальні ради населених пунктів із мешканцями понад 1000 осіб, регіональні ради, Європарламент, Сенат (у департаментах, що обирають 3+ сенаторів) застосовується механізм відхилення списків. Тобто, виборчі списки, що не відповідають вимозі паритету, просто не реєструються. Це «жорстка» санкція, яка забезпечує результати, близькі до паритету. Для виборів до Національних зборів, що проводяться за мажоритарною системою в одномандатних округах із двома турами голосування, партії зазнають фінансових штрафів, пропорційних розриву між часткою чоловіків і жінок серед кандидатів – «м'яка» санкція, що створює лазівку [79].

Найбільш комплексна оцінка фінансових санкцій за період 2002–2017 років виявила, що хоча представництво жінок у Національних Зборах зросло з 12,3 % (2002) до 38,7 % (2017), цей результат є радше «гендерною адаптацією», ніж трансформацією: гендерно упереджені норми серед партійних «воротарів» обмежували як загальний прогрес щодо кількості жінок, так і якість представництва [20].

Механізм фінансових санкцій діє, зокрема, через систему державного фінансування партій. Партії отримують державні субсидії частково на основі кількості отриманих голосів; недотримання паритетних вимог тягне за собою пропорційне скорочення фінансування. Закон 2000 року встановлював штраф у розмірі 50 % від розриву між часткою чоловіків і жінок серед кандидатів; Закон

2007 року збільшив його до 75 %; Закон 2014 року про реальну рівність подвоїв санкції. Попри ці підвищення, великі партії систематично обирали шлях фінансових втрат замість жертвування місцями у тих округах, де чоловіки мали більше шансів [20].

Наприклад, партія «Союз за народний рух» втрачала приблизно 4 мільйони євро щорічно у 2002–2007 роках та понад 20 мільйонів євро за період 2002–2012 років, свідомо обираючи стратегію «заплатити, а не виконувати». Отже, штрафи фактично дозволяли партіям купувати право на недотримання вимог [80].

Як засвідчує порівняльний аналіз Франції та Іспанії, партії застосовують дискримінаційні маневри незалежно від ідеологічної орієнтації чи виборчої системи. Навіть за обов'язкового відхилення списків партії використовують стратегії порядку розміщення або у мажоритарних системах вони направляють жінок у безперспективні округи [102]. Ретроспективний аналіз за 1988–2007 роки засвідчує, що жінкам послідовно призначали найскладніші округи, тоді як чинні депутати-чоловіки зберігали безпечні місця [82].

Задokumentовано конкретні стратегії ухилення на місцевому рівні в департаменті Приморських Альп, зокрема розміщення жінок у безперспективних законодавчих округах та розмноження сенатських списків задля уникнення витіснення чинних депутатів-чоловіків [102].

Отже, закон про паритет породив відмінні результати залежно від виборчої системи та механізму примусу (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1 Представництво жінок за рівнями виборів у Франції [65]

Рівень виборів	До паритету	2024	Виборча система	Санкція
Національні Збори	10,9 % (1997)	≈ 36 %	Мажоритарна (2 тури)	Фінансовий штраф
Сенат	5,9 %	≈ 35 %	Змішана (пропорційна + мажоритарна складові)	Відхилення списку (для пропорц. складової)

Муніципальні ради (>1000)	25,7 % (1995)	≈ 48 %	Пропорційна	Відхилення списку
Регіональні ради	27 % (1998)	≈ 48 %	Пропорційна	Відхилення списку
Департаментські ради	10,8 %	50 %	Біномінальні пари	Відхилення списку

Як видно з таблиці, вибори за пропорційною системою з механізмом відхилення списків досягають показників, близьких до паритету (48–50 %), тоді як вибори до Національних Зборів за мажоритарною системою з фінансовими штрафами залишаються далекими від паритету (≈ 36 %).

Методом різниці в розривах встановлено, що квотна політика збільшила кількість кандидаток та жінок-депутатів муніципальних рад на 7%. Проте квоти не сприяли просуванню жінок на посади мерів та лідерів навіть після 13 років дії закону [65]. Цей висновок підкреслює принципову різницю між кількісним представництвом та доступом до реальної влади.

Реформи Раффарена 2003 року, що збільшили кількість округів із двотуровою мажоритарною системою для виборів до Сенату, підірвали ефективність паритету. Це ілюструє, як інституційні маніпуляції з виборчою системою можуть нівелювати ефект квотного законодавства.

Закон 2013 року (№ 2013-403) запровадив біномінальне голосування для кантональних (департаментських) виборів, що вимагає обрання змішаностатевих пар – одного чоловіка та однієї жінки разом від кожного кантону. Ця інноваційна реформа забезпечила точний 50-відсотковий паритет у департаментських радах починаючи з 2015 року. Водночас лише близько 20 % департаментських рад очолюють жінки, що вкотре підкреслює розрив між формальним представництвом та реальною владою.

Основні політичні партії по-різному реагували на паритетні вимоги. Соціалістична партія запровадила добровільні квоти ще у 1973 році (з поступовим підвищенням від 10 % до 30 % до 1990 року) і демонструвала вищий рівень

дотримання, висуваючи 34–46 % кандидаток. Партія «Союз за народний рух» послідовно надавали перевагу сплаті штрафів замість витіснення депутатів-чоловіків. Р. Мюррей у комплексному дослідженні партійного впровадження задокументувала, як партії стратегічно розміщували кандидаток у безперспективних округах, формально дотримуючись закону, але фактично захищаючи позиції чинних депутатів-чоловіків [80].

У 2017 році "Вперед, Республіко!" (фр. La République En Marche, LREM) стала першою великою партією, що повністю виконала паритетні вимоги: жінки склали 48% її парламентської фракції. Фінансові штрафи мали відчутний вплив переважно на ліві та малі партії, тоді як різке зростання представництва жінок у 2017 році було зумовлене насамперед трансформацією партійної системи. Нова масова партія не була обтяжена депутатами-чоловіками, які б хотіли повторно виграти мандати в своїх округах, а тому від початку формувала списки на паритетних засадах [20].

Французька феміністична політологія сформулювала низку критичних оцінок паритетної моделі. У фундаментальній франкомовній монографії простежено кампанію за паритет і проаналізовано напруження між вимогами гендерної рівності та французькими антикомунітаристськими традиціями [67]. Інше дослідження ставить під сумнів аргумент «критичної маси»: у ньому показано, що культурні уявлення, якими виправдовують присутність жінок у політиці, важать не менше за саму їхню кількість, а універсалістське обґрунтування паритету, що спиралося на статеву відмінність, а не на жіночі інтереси, не сприяло гендерній рівності в місцевій політиці [66].

Особливо гострою є критика паритету з позицій інтерсекціональності: зосередження виключно на гендері залишає поза увагою жінок з етнічних меншин, оскільки паритетна рамка не здатна охопити множинні осі нерівності. Зокрема, французькі феміністки концептуалізували гендерну відмінність у спосіб, що виключав проблематизацію раси, класу та етнічності [66].

Наголошується, що просування паритету породжує «умовну рівність» – рівність, що тримається на постійному підтвердженні відмінності, за якої «не-

брати» (жінки, меншини) допускаються до політики на тих самих підставах, на яких їх раніше виключали. Простежено також зміщення французького публічного дискурсу від паритету до «різноманіття»; ця трансформація інституціоналізує рівність, що тримається на постійному підтвердженні відмінності [96].

Порівняльні дослідження розміщують Францію поряд із Бельгією (квота 1994 року, паритет 2002 року) та Іспанією (квота 2007 року) як лідерів ЄС у сфері законодавчих гендерних квот. Ключові відмінності полягають у тому, що консоціативна демократія Бельгії зробила квоти нормативно прийнятними; Іспанія досягла високого представництва через партійні квоти до прийняття законодавства; Франція потребувала конституційної ревізії та оперує унікально слабким механізмом примусу для мажоритарних виборів.

З досвіду Франції випливає, що механізм примусу є важливішим за відсоток квоти; взаємодія з виборчою системою є фундаментальною; навіть конституційні мандати не можуть подолати укорінений партійний спротив без жорстких санкцій [62].

2.2 Бельгія: квоти із «зіппер»-принципом

Бельгія є одним із найбільш показових прикладів успішного впровадження законодавчих гендерних квот у Західній Європі. Протягом менш ніж десятиліття країна трансформувалася від «відсталого» у сфері гендерної рівності до глобальної моделі квотного дизайну, що стала предметом наслідування для інших держав. Ключові дослідження простежують цю трансформацію: Бельгія, де жінки отримали повне виборче право лише після Другої світової війни, здійснила безпрецедентний перехід до статусу світового лідера у сфері гендерних квот [74]. Цей бельгійський досвід є особливо цінним для порівняльного аналізу, оскільки поєднує пропорційну виборчу систему з відкритими списками, багаторівневу федеральну структуру та консоціативну демократичну традицію.

Шлях Бельгії до паритету пройшов через кілька ключових етапів законодавчих реформ. Першим визначальним кроком став закон Смет-Тоббак

1994 року, названий на честь його ініціаторів. Цей закон встановив обов'язкову квоту, згідно з якою жоден зі списків кандидатів не міг містити більше двох третин представників однієї статі. [28]. Закон 1994 року мав суттєвий недолік: він не містив вимог щодо порядку розміщення кандидатів у списку. Відсутність вимог до розміщення дозволяла партіям формально виконувати кількісні вимоги, водночас групуючи жінок на непрохідних позиціях у нижній частині списків, де їхні шанси на обрання були мінімальними [76]. Фактично партії дотримувалися букви, але не духу закону.

Наступним кроком стала реформа 1999 року, яка запровадила вимогу, щоб серед перших трьох позицій кожного списку була принаймні одна жінка. Проте вирішальний прорив відбувся у 2002 році, коли Бельгія ухвалила «паритетні» закони, що встановили повну гендерну рівність (50/50) у виборчих списках із суворими вимогами до розміщення: серед перших двох позицій кожного списку мали бути представлені обидві статі. Для виборів до Сенату та Європейського Парламенту було запроваджено повний «зіппер»-принцип – обов'язкове чергування кандидатів різної статі по всій довжині списку [76].

Паритет було закріплено на конституційному рівні: Основний Закон Бельгії гарантує жінкам і чоловікам рівний доступ до виборних і державних посад. Бельгійські суди цьому не перешкоджали, а навпаки – сприяли: висновок Державної ради 1993 року рекомендував таке закріплення і відкрив дорогу паритетним нормам, тоді як у Франції Конституційна рада чинила спротив [74]. Свою роль відіграли й зовнішні чинники: рекомендації Ради Європи, директиви ЄС та Пекінська платформа дій ООН підштовхнули реформи. Прихильники квот узгоджували свої вимоги з бельгійськими конституційними принципами ще на етапі обговорення конституційних змін [70].

Ретроспективний аналіз за 25 років розглядає чотири виміри впливу квот: на кількість обраних жінок, на оновлення депутатського складу, на різноманітність їхнього профілю (зокрема представництво жінок із меншин) та на доступ жінок до керівних посад. Помітні й регіональні відмінності: Брюссельський столичний регіон та Валлонія запровадили повний «зіппер» для регіональних і місцевих

виборів (чергування статей на весь список), а Фландрія зберегла м'якше правило «двох перших». Хоча частка жінок суттєво зросла (з 12% у 1995 році до понад 41% у 2019 році) самих лише цих успіхів виявилось замало: склад обраних жінок лишився одноманітним, а керівні посади – здебільшого поза їхнім доступом. Це явище автори називають «насиченням без паритету»: жінок стало більше, але вони представляють той самий вузький прошарок і не мають реальної влади [38].

Інше порівняльне дослідження оцінює вплив квот у Бельгії, Греції та Польщі — країнах із преференційним голосуванням. Показано, що квоти в Бельгії подіяли відчутно навіть за відкритих списків: вимога до розміщення 2002 року майже автоматично підвищила представництво жінок, попри те що преференційне голосування зазвичай послаблює їхню дію [47]. При цьому, навіть за сильних санкцій повний ефект квот настає за кілька виборчих циклів, поки нові політикині набувають впізнаваності у виборців [103].

Водночас А. Ванделеєне на основі інтерв'ю в дев'яти бельгійських партіях та аналізу їхніх статутів доводить, що навіть за суворих паритетних правил відбір кандидатів усередині партій лишається упередженим щодо жінок: їх часто ставлять на менш прохідні місця, хоча формально вимогу чергування дотримано [100].

Бельгія застосовує один із найсуворіших механізмів забезпечення виконання квотних вимог у світі – автоматичне відхилення виборчими органами списків, що не відповідають гендерним вимогам. Цей механізм кардинально відрізняється від французької моделі фінансових штрафів і є ключовим фактором, що пояснює різну ефективність квот у двох країнах із однаковим 50-відсотковим порогом. Дослідники квот наголошують: санкції за недотримання мають вирішальне значення, але спрацьовують лише тоді, коли наглядові органи реально їх застосовують. Показовим є контраст між Бельгією та Францією. Бельгійський механізм (автоматичне відхилення списків, що не відповідають квоті) наводять як приклад «сильної» санкції: він зробив квоти дієвими майже одразу. Натомість французька система фінансових штрафів дозволяла заможним партіям просто

«відкупитися» від виконання вимог, сприймаючи невиконання як прийнятну ціну [60; 62].

Кількісні дані засвідчують глибоку зміну в бельгійському парламенті: частка жінок зросла з 12 % (1995) до 23,3 % (1999) і 35,3 % (2003) – як безпосередній наслідок квотних реформ. Цей «стрибок» пояснюють поєднанням законодавчих квот із вимогами до розміщення та укрупнення виборчих округів 2002 року [36]. Д. Далеруп відносить Бельгію, поряд з Аргентиною та Руандою, до взірцевих країн «швидкого шляху», які різко наростили представництво жінок саме через законодавчі квоти [33].

Дослідження 1999–2019 років, що охоплює 11 897 фламандських кандидатів на 11 федеральних і регіональних виборах, фіксує зростання частки жінок у федеральному парламенті з 12 % (1995) до 41,3 % (2019). Водночас виявлено стійкий гендерний розрив у фінансуванні кампаній: кандидатки витрачали помітно менше за чоловіків (у середньому 6 462 проти 8 900 євро). Показово, що цей розрив виник лише після запровадження суворих квот (2003) і скоротився аж через 16 років [94].

Дослідження бельгійських партій показує складну взаємодію між вимогами закону та внутрішньопартійною практикою. Інтерв'ю з функціонерами всіх основних партій виявляють розрив між буквою й духом закону: відхилення списків забезпечує формальне виконання квоти, але реальна відданість партій гендерній рівності дуже різна [40]. Партії здебільшого виконували квоти як технічну вимогу, а не сприймали гендерну рівність як власну змістовну ціль; ліві та «зелені» дотримувалися паритету добровільно ще до ухвалення закону [40].

Порівняння Бельгії та Австрії пояснює, чому квотні реформи підтримують навіть чоловіки з партійної верхівки. Понад 60 інтерв'ю з бельгійськими політиками показують, що квоти ймовірніші у двох випадках: коли партія конкурує з лівим суперником, який робить ставку на гендерну рівність, і коли центральне керівництво хоче перебрати контроль над висуванням кандидатів у місцевих організаціях. Отже, ухвалення квот у Бельгії відображає й стратегічний розрахунок чоловічих еліт, а не лише тиск феміністок [104; 105].

Аналіз фламандських виборів 1987–2019 років виявляє стійкий гендерний дисбаланс у тому, як оновлюють склад кандидатів: навіть після запровадження квот жінок замінюють частіше, ніж чинних депутатів-чоловіків. Тобто квоти підняли початкову кількість висунутих жінок, але не змінили самої логіки добору, що лишається упередженою щодо них [38]. Це підтверджує й дослідження фемінізації місцевої політики: більша кількість жінок серед членів і функціонерів партії не обов'язково обертається жінками-кандидатками на прохідних місцях [38].

Порівняно безконфліктне впровадження квот у Бельгії пояснюють насамперед її традицією консоціативної демократії та історичного поділу суспільства на світоглядні спільноти. Оскільки бельгійська модель уже визнавала групове представництво, передусім для мовних спільнот, поширити цю логіку на жінок виявилось неважко, і конституційно квоти викликали тут менше заперечень, ніж у Франції [74]. Порівняння з Нідерландами підкреслює цей зв'язок: Бельгія зберегла виразніші групові поділи та більшу участь громадянського суспільства в ухваленні рішень, що відкрило інституційний шлях для квот, тоді як у Нідерландах, де суспільний устрій був більш індивідуалістичним, таких можливостей було менше [74]. У цьому ж напрямі й інші дослідження: країни, що звикли визнавати групові ідентичності, легше переносять це визнання на гендер: досвід представництва мовних груп у Бельгії створив звичний зразок, який полегшив ухвалення гендерних квот, на відміну від держав, де квоти сприймали як порушення принципу індивідуальної рівності [64; 75].

Квотна логіка поширилася в Бельгії й за межі виборів: 2011 року запроваджено 33-відсоткову квоту для жінок у наглядових радах компаній – один із найсуворіших корпоративних режимів у ЄС після Норвегії [74; 77].

У порівняльних дослідженнях Бельгію послідовно подають як зразок ефективного квотного дизайну: поєднання пропорційної системи, вимог до розміщення та дієвого примусу до виконання вважають взірцем «найкращої практики», на який орієнтуються інші країни [61]. Бельгійський дизайн називають

«сильним» за кількома ознаками одразу: квота закріплена законом (а не добровільна), високий поріг (50 %), діє «зіппер» і передбачено відчутні санкції – відхилення списків [61].

Особливо показове порівняння з Францією, що проходить через усі ці дослідження. Обидві країни майже одночасно ухвалили 50-відсоткові квоти, але з кардинально різним результатом. Самі собою «квотні» жінки, обрані після французького закону 2000 року, виявилися не менш компетентними за чоловіків [81]; різницю дав не склад кандидатів, а механізм примусу – бельгійські «зіппер» і відхилення списків забезпечили вище дотримання, ніж французькі штрафи [81]. Порівняння за трьома вимірами (дескриптивним, субстантивним і символічним представництвом) теж засвідчує перевагу бельгійського підходу із сильним примусом і вимогами до розміщення над слабшими моделями інших країн [42].

Отже, бельгійський досвід підтверджує наскрізний висновок цих досліджень: вимоги до розміщення та дієві санкції важать більше за сам відсоток квоти. Саме поєднання пропорційної системи, «зіппера», відхилення списків і конституційного закріплення паритету дало одне з найшвидших і найстійкіших зростань представництва жінок у Західній Європі. Водночас цей випадок оголює й межі квотного підходу: жінок частіше за чоловіків замінюють у списках, їм складніше дістатися керівних посад, зберігається розрив у фінансуванні кампаній. Це означає, що навіть найдосконаліша квота сама по собі не забезпечує реальної гендерної рівності й потребує додаткових заходів.

2.3 Швеція: добровільні партійні квоти без законодавчого примусу

Швеція – найпоказовіший приклад того, як майже паритетного представництва жінок можна досягти без законодавчо закріплених квот. Замість них окремі партії від 1970-х років добровільно запроваджували внутрішні партійні квоти. Вершиною цього шляху стало ухвалення Соціал-демократичною робітничою партією Швеції (SAP) у 1993 році відомого «зіппер»-принципу (кожна друга – жінка).

Шлях Швеції до гендерного паритету пролягав через внутрішньопартійну боротьбу й поступове посилення добровільних зобов'язань. Л. Фрайденвалль, досліджуючи дискусії всередині соціал-демократів (SAP), показує, що Національна федерація соціал-демократичних жінок уперше запропонувала гендерні квоти ще 1928 року й домагалася їх десятиліттями, наражаючись на спротив, який обґрунтовували по-різному – від ідеї поступового розвитку до захисту рівних можливостей, автономії місцевих організацій та «гендерної співпраці» [44]. Ухвалення «зіппер»-системи 1993 року прискорили дві обставини: виборча невдача 1991 року, коли частка жінок у Риксдазі впала з 38 % до 33 %, і тиск руху Stödstrumporna («Панчохи підтримки»), що погрожував створити окрему жіночу партію.

Тривале спостереження за шведським досвідом показує, що успіх дав не примус закону, а багаторічний тиск організованих жінок – у партійних федераціях і незалежних рухах — разом із чоловіками-союзниками, які допомогли змінити уявлення про норму. Квоти запроваджували поетапно, нашаровуючи м'які та обов'язкові правила, що поступово закріпили високе представництво жінок [44]. Завдяки «зіпперу» SAP на виборах 1994 року жінки склали 48 % кандидатів.

Шведський випадок цінний і тим, що паритету досягли без законодавчих квот – лише добровільними партійними заходами в межах пропорційної системи. Від «фази піднесення» 1970-х (з 14 % до 21 % у 1974 році) до «зіппера» 1990-х представництво зростало через міжпартійну конкуренцію: щойно одна партія ухвалювала гендерну стратегію, за нею тяглися ідеологічно близькі. Пропорційна система за партійними списками була умовою необхідною, але не достатньою – вирішували партії. Показово, що формальні квоти мали лише 3 із 7–8 парламентських партій, а найвищого представництва жінок ще з 1970-х досягла Партія центру узагалі без квот [44].

М. Л. Крук на прикладі Швеції показує, що «зіппер» SAP 1993 року виріс із жіночої мобілізації, яка тривала від 1928 року, а поширенню квот сприяла міжпартійна конкуренція. Отже, квоти народжуються на перетині жіночої

мобілізації, стратегічного розрахунку партій, міжнародних норм і зміни уявлень про представництво [62].

Важливий чинник успіху шведської моделі – глибоко вкорінена культурна норма гендерної рівності. Порівняльне дослідження по всіх п'яти північних країнах показує: попри спільну репутацію «гендерно рівних», вони помітно різняться тим, як саме закріплюють рівність – через партійні структури, соціальну політику та право. Данія партійних квот не має, Норвегія має найрозвиненішу систему, а Швеція посідає проміжну позицію, спираючись на добровільні партійні механізми в межах сильної егалітарної культури [23].

Цю культуру підтримує й устрій держави добробуту: на противагу впливовій типології Еспінга-Андерсена, яка ігнорувала гендер, Швецію наводять як приклад того, що індивідуальні (а не сімейні) соціальні права, державний догляд за дітьми та індивідуальне оподаткування створюють умови для економічної незалежності жінок і їхньої участі в політиці [90].

Шведські партії підходили до квот по-різному. У порівняльному аналізі ухвалення квот у п'яти північних країнах Л. Фрайденвалль, Д. Далеруп і Г. Ск'єє характеризують їхній шлях як «інкрементну модель» – поступову, на противагу «швидкій». У Швеції спеціальні заходи запроваджували крок за кроком: рекомендація Ліберальної партії щодо мінімуму 40 % (1972); поступове посилення в соціал-демократів – від гасла «більше жінок» (1972) до цілі 40 % (1987) і «зіппера» (1993); внутрішні квоти Партії зелених (1981), поширені на виборчі списки 1987 року; вимога Лівої партії щонайменше 50 % жінок (1987). Показово, що чотири партії (Помірна, Партія центру, Ліберальна, Християнсько-демократична) обмежилися м'якими цілями чи рекомендаціями, а три (соціал-демократи, Зелені, Ліва) ухвалили обов'язкові квоти [33].

Роль самих партій розкриває М. Кіттілсон у першому систематичному аналізі ухвалення добровільних квот на рівні партій. Вона виокремлює три головні рушії: частку жінок у партійному керівництві, ухвалення квот конкурентами (ефект «зараження») та лівішу ідеологію, причому найсильніше діє саме «зараження» – щойно квоти запроваджує одна партія, за нею тягнуться

суперники. Глибша причина, за Кітгілсон, у внутрішніх партійних структурах: чим більше жінок у керівництві та фракціях, тим помітніший у програмах акцент на соціальній справедливості й тим імовірніші квоти. Тобто, виникає позитивний зворотний зв'язок, для якого скандинавські партії є взірцевим прикладом [59].

Механізм поширення квот від однієї партії до інших – ключ до розуміння шведського успіху. Р. Метленд і Д. Стадлар запропонували «модифіковану теорію зараження»: менші партії (здебільшого ліві), що активно висувують жінок, створюють конкурентний тиск, і більші партії змушені наслідувати їхній приклад. Автори розрізняють «зараження» на рівні всієї системи та на рівні окремих округів і показують, що воно ефективніше в пропорційних системах, де багатомандатні округи знижують «ціну» висування жінок. На виборчих даних Канади (мажоритарна система) і Норвегії (пропорційна) за 1945–1993 роки вони виявили помітне «зараження» в Норвегії, але не в Канаді. Ця теорія стала основним поясненням того, як добровільні квоти поширюються від лівих до правоцентристських партій у системах на кшталт шведської [72].

Бельгійський випадок додає важливий контраст до суто добровільного шляху Швеції: тут законодавчі та добровільні квоти підсилювали одна одну. Спершу добровільні партійні квоти підготували ґрунт для законодавчої квоти 1994 року, а та згодом стала планкою, яку партії прагнули перевищити, ухвалюючи правила, суворіші за законний мінімум. Саме ця конкурентна динаміка проклала шлях до бельгійського паритетного закону 2002 року з вимогами до розміщення [76].

Водночас постає й питання, чи можливе зворотне: чи здатні чоловіче домінування та антифеміністські настанови радикально правих популістів послабити норми гендерного балансу в інших партій. На прикладі Швеції після виборів 2022 року — коли частка жінок у парламентському керівництві вперше за десятиліття впала нижче 30 %, а Шведські демократи стали другою за величиною партією — дослідники не виявили такого «зворотного зараження» в короткій перспективі: інші партії зберегли риторичну прихильність до гендерного балансу.

Але й позитивного впливу на самих Шведських демократів, які лишаються переважно чоловічою партією, не сталося [39].

Кількісні дані засвідчують глибоку зміну в шведському представництві. Частка жінок у Риксдазі зростала поетапно: 14 % (1971) → 21 % (1974) → 38 % (1988), потім спад до 33 % (1991) і знову підйом після запровадження «зіппера» – 40,4 % (1994), а далі стабільно понад 45 % [44]. За даними Міжпарламентського союзу, після виборів 2022 року в Риксдазі було 46,1 % жінок (161 зі 349); на рубежі століть Швеція посідала перше місце у світі за представництвом жінок (42,7 % у 2000 році), а північний субрегіон лишається єдиним, де середній показник стабільно перевищує 40 % [53].

База даних гендерних квот IDEA відносить Швецію до країн із добровільними партійними квотами без законодавчих: «зіппер» соціал-демократів від 1993 року, квота 50 % у Лівої партії, чергування статей у Зелених, тоді як Помірна, Центру, Ліберали та Християнські демократи формальних квот не мають [54].

Шведська пропорційна система з напіввідкритими списками створює сприятливі умови для дієвості добровільних квот. М. А. Гурецький за допомогою методу узагальненого синтетичного контролю оцінює вплив законодавчих квот на представництво жінок у трьох країнах із пропорційною системою та преференційним голосуванням – Бельгії, Греції та Польщі. Ефект виявився сильним у Бельгії, де закриті чи гнучкі списки й вимоги до розміщення підсилювали квоту, але значно слабшим у Греції та Польщі, де відкриті списки дозволяли виборцям перевизначати порядок кандидатів, установлений партією. Отже, дієвість квоти вирішально залежить від типу списку, а це прямо пояснює, чому шведські напіввідкриті списки, де порядок за замовчуванням визначає партія, роблять добровільні квоти ефективними [47].

Класичну модель «пропозиції та попиту» для відбору кандидатів запропонували П. Норріс і Дж. Ловендускі; вона стала основною рамкою для пояснення гендерних розривів у доборі політиків. З боку «пропозиції» розглядають ресурси, мотивацію та амбіції потенційних кандидатів, з боку

«попиту» – настанови та вподобання тих, хто їх відбирає. Швеція успішно подолала обидві складові: бар'єри «пропозиції» знизили інститути держави добробуту (батьківська відпустка, дитсадки), а упередженість «попиту» – партійні квоти й нормативний тиск на номінаційні комітети [86].

Ключова ланка між квотами та реальним представництвом – партійний відбір кандидатів. Е. Б'ярнегорд переставляє акцент дослідницького питання: не «чому жінки недопредставлені?», а «як чоловіки зберігають своє домінування?». Вона вводить поняття «гомосоціального капіталу» (вигоди, яку чоловіки отримують від суто чоловічих мереж) і показує, як неформальні зв'язки відтворюють чоловіче домінування навіть за формально нейтральних правил. Хоча основний кейс – Таїланд; ця рамка пояснює, чому у Швеції для подолання неформальних бар'єрів знадобилися саме формальні квоти [24].

Е. Б'ярнегорд і П. Зеттерберг показують, що навіть формально нейтральні критерії відбору можуть непомітно ставити жінок у не вигідне становище: вимоги до кваліфікації, попереднього досвіду чи обмеження термінів повноважень на практиці б'ють по жінках сильніше. Тобто на представництво впливають не лише квоти, а й ці малопомітні критерії добору [26].

О. Фольке та Й. Рікне перевірили поширене побоювання, що квоти знижують якість політиків. Скориставшись тим, що "зіппер" 1993 року запровадили лише шведські соціал-демократи, вони порівняли цю партію з рештою (які квот не мали) на даних по 290 муніципалітетах за десять виборів. Результат виявився протилежним: там, де квота змусила висунути більше жінок, середній рівень політиків навіть зріс – партії прибирали насамперед найслабших чоловіків, які трималися завдяки зв'язкам, а не здібностям. Тож квота не "розбавила" склад, а підвищила його якість [41].

Найсерйозніший виклик шведському консенсусу щодо гендерної рівності – піднесення радикально правої популістської партії Шведських демократів (SD).

Зростання дескриптивного представництва ставить питання про його зв'язок із субстантивним – чи обстоюють жінки-депутатки інтереси жінок по суті. Л. Венгнеруд, узагальнюючи дослідження в цьому полі, перевіряє теорію «політики

присутності» А. Філіпс і доходить висновку: попри змішані результати окремих праць, загальна картина підтверджує, що присутність жінок у парламенті посилює представництво жіночих інтересів. Втім, вирішує не сама кількість, а «феміністична свідомість» депутаток, а також інституційний контекст, партійна ідеологія та політична культура – саме вони визначають, чи перетвориться присутність на реальні зміни в політиці [107].

У порівняльних дослідженнях Швецію послідовно подають як зразок інкрементного шляху до гендерної рівності в політиці. М. Л. Крук пропонує системну рамку для аналізу кандидатських квот, відповідаючи на питання, чому однаково побудовані квоти дають різні результати. Вона виокремлює групи акторів, що впливають на ухвалення квот, і три чинники, від яких залежить результат: наскільки квота узгоджується з наявними інститутами, чи передбачено санкції за невиконання та чи відстежують дотримання жіночі організації. Розрізняючи зарезервовані місця, законодавчі та партійні квоти, ця рамка дає інструмент для порівняння добровільного шведського підходу із законодавчими системами Франції, Бельгії та Аргентини [60]. Скандинавія загалом, із її класичними дослідженнями «критичної маси» (детальніше – у підрозділі 1.2), стала головною лабораторією для перевірки теорій політичного представництва [35].

Шведський досвід виявляє важливу асиметрію між політичним та економічним представництвом. М. Г'юз, П. Пакстон і М. Л. Крук поєднують два досі окремі напрями досліджень – квоти в парламентах і квоти в корпоративних радах — у спільну рамку. Вони показують, що ухвалення квот в обох сферах відбувається схоже: під впливом міжнародних норм, внутрішнього активізму та «зараження» між акторами. Натомість упровадження й наслідки різняться: законодавчі квоти мають довшу історію, а квоти для корпоративних рад (уперше – в Норвегії, 2003) порушують окремі питання – чи поширюється ефект на керівні посади та як він впливає на показники самих компаній [52].

Норвезький випадок це й ілюструє. Порівняння норвезьких фірм з данськими, фінськими та шведськими (де обов'язкової квоти немає) за 2014–2021

роки не виявило негативного впливу квоти на результати компаній, усупереч ранішим побоюванням. Однак ефект не поширився вгору: гендерний баланс у самих радах помітно зріс, але частка жінок на виконавчих і вищих управлінських посадах майже не змінилася порівняно зі скандинавськими сусідами. Це означає, що для просування жінок у керівництві потрібні окремі механізми – самого успіху на рівні рад недостатньо [45].

Порівняння трьох моделей за ключовими вимірами інституційного дизайну зведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 Порівняння дизайну гендерних квот у Франції, Бельгії та Швеції [49]

Параметр	Франція	Бельгія	Швеція
Тип квоти	Законодавча (конституційна)	Законодавча (конституційна)	Добровільна партійна
Поріг	50 % (паритет)	50 % (паритет)	50 % (SAP, Зелені, Ліва)
Правила розміщення	Чергування у списках (пропорційна складова); немає для мажоритарної складової)	«Зіппер» (Сенат, Європарламент); правило двох перших (інші вибори)	«Зіппер» (SAP від 1993); немає для інших партій
Механізм примусу	Відхилення списків (пропорційна складова); фінансові штрафи (мажоритарна складова)	Автоматичне відхилення списків	Немає (внутрішньопартійний тиск)
Виборча система	Змішана (пропорційна складова + двотурова мажоритарна)	Пропорційна система з відкритими списками	Пропорційна система з напіввідкритими списками
Частка жінок	36 % (Нац. Збори, 2024); 48–50 % (вибори за пропорційною складовою)	43,6 % (зведний показник по усім прямо обраним парламентам, 2023)	46,1 % (Риксдаг, 2022)

Отже, шведський досвід доводить, що високого рівня гендерної рівності в політиці можна досягти й без законодавчого примусу, але за збігу кількох умов: пропорційної виборчої системи з партійними списками, сильної культурної норми рівності, активних жіночих рухів усередині партій і механізму міжпартійного «зараження». Вирішальною виявляється роль самих партій через внутрішню боротьбу, конкурентний тиск і поступову зміну того, як вони осмислюють рівність.

Водночас модель має й межі. Поступовий шлях потребував десятиліть і лишається вразливим до застою – своєрідної «стелі» близько 47 %, вище якої представництво не піднімається. Піднесення Шведських демократів з їхнім гендерним дисбалансом і «фемонаціоналістичною» риторикою стало найсерйознішим викликом консенсусу щодо рівності. До того ж успіх у політиці не переніс себе автоматично на економіку: для корпоративних рад Швеція обрала добровільний підхід, на відміну від норвезьких законодавчих квот, а норвезький досвід показав, що навіть обов'язкові квоти слабо поширюються на керівні посади. Це означає, що різні сфери рівності потребують різних інституційних механізмів.

Теоретичний перехід від «критичної маси» до «критичних акторів», що виріс саме зі шведських спостережень, важливий і для оцінки шведських здобутків. Питання не лише в тому, якого відсотка жінок досягла Швеція в Риксдазі, а в тому, чи створено умови, за яких ці жінки можуть реально просувати гендерну рівність. Дослідження підтверджують, що у Швеції присутність жінок справді дала вимірювані результати для них, але цей зв'язок залежить від «феміністичної свідомості» депутаток, інституційного устрою та політичної волі, а не від самих цифр [107].

Отже, порівняння французької, бельгійської та шведської моделей у другому розділі підтвердило визначальну роль механізму примусу й правил розміщення кандидатів. Французька система з фінансовими санкціями виявилася найменш дієвою, бельгійський механізм відхилення невідповідних списків — найрезультативнішим, а шведський поступовий шлях показав, що високого

представництва можна досягти й без законодавчих квот. Це засвідчує: результативність квотування залежить насамперед від якості інституційного дизайну, а не від номінального відсоткового порога. Аналіз зарубіжного досвіду дає орієнтири для оцінки української практики застосування гендерних квот.

РОЗДІЛ 3

ГЕНДЕРНІ ВИБОРЧІ КВОТИ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ

3.1 Еволюція законодавчого регулювання гендерних квот в Україні

Для України питання впровадження гендерних квот є складовою ширшого процесу трансформації політичної системи у напрямі демократизації та європейської інтеграції. Еволюція законодавчого регулювання у цій сфері демонструє поступовий перехід від формального закріплення принципів рівності до формування комплексної системи інституційних механізмів, спрямованих на забезпечення реального гендерного балансу у політичному представництві. У науковій літературі виділяють три основні типи гендерних квот: законодавчі, що закріплюються на рівні держави; партійні, які впроваджуються окремими політичними партіями; та зарезервовані місця, що передбачають гарантовану кількість мандатів для жінок [14]. Українська модель належить до першого типу, однак ефективність її реалізації значною мірою залежить від поєднання із внутрішньопартійними механізмами.

На початковому етапі становлення української державності питання гендерної рівності було закріплене переважно на рівні загальних правових принципів. Конституція України 1996 року встановила рівність громадян незалежно від статі та гарантувала рівні можливості для участі у політичному житті [10]. Однак ці положення мали здебільшого декларативний характер і не супроводжувалися створенням ефективних механізмів реалізації. Показовою є й динаміка представництва жінок у Верховній Раді: історично найвищою (близько 30 %) їхня частка була після виборів 1985 року завдяки неофіційним квотам радянського періоду, проте після перших багатопартійних виборів 1990 року вона різко впала до 3 % і впродовж усього періоду незалежності зростала повільно – 5,7 % (1994), 8,1 % (1998), 5,1 % (2002), 8,5 % (2006), 7,5 % (2007), 9,6 % (2012), 12 % (2014), що суттєво відставало від середньоєвропейських показників [1; 6; 7]. Така ситуація була зумовлена як інституційними особливостями виборчої

системи, що не створювала стимулів для формування гендерно збалансованих списків, так і соціокультурними чинниками, насамперед стійкими гендерними стереотипами.

Важливим кроком стало прийняття у 2005 році Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який визначив основні принципи державної гендерної політики та окреслив напрями діяльності органів влади [15]. Водночас цей закон не передбачав конкретних інструментів забезпечення рівного представництва жінок у виборних органах. Як зазначають дослідники, формальне закріплення принципу рівності не забезпечує його практичної реалізації без спеціальних заходів, спрямованих на подолання наявних дисбалансів [7]. Саме тому надалі актуалізувалося питання запровадження інституційних механізмів, зокрема гендерних квот.

Суттєвий імпульс розвитку законодавства був пов'язаний із подіями після 2014 року, коли Україна активізувала європейську інтеграцію. У межах імплементації міжнародних зобов'язань зростає увага до забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до політичного життя. Важливу роль відіграли міжнародні організації, зокрема Рада Європи та ООН, які рекомендували впровадження квот як ефективного інструменту підвищення представництва жінок [12]. Україна також є стороною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), яка прямо рекомендує застосування тимчасових спеціальних заходів, зокрема квот, для досягнення фактичної рівності.

Інституційному закріпленню квоти передували тривалий законодавчий процес, активізований євроінтеграційним курсом і підготовкою до підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Восени 2013 року у Верховній Раді було зареєстровано одразу три законопроекти, що передбачали запровадження гендерних квот у виборчих списках: проект № 3411 (ініційований депутатами від ВО «Батьківщина» та «УДАР»), який вимагав не більше 60 % представників однієї статі в першій п'ятірці списку та не більше 70 % у кожній наступній десятці й передбачав відмову Центральної виборчої комісії в реєстрації списку-порушника;

альтернативний проєкт № 3411-1, що встановлював 35-відсотковий поріг без вимог до черговості розміщення кандидатів; і ширший урядовий законопроєкт. У лютому 2014 року профільний парламентський комітет рекомендував до ухвалення саме проєкт № 3411, оскільки чітко виписані вимоги до розміщення кандидатів запобігали витісненню жінок у непрохідну частину списку, тоді як відсутність таких вимог в альтернативному проєкті могла звести квоту нанівець [7]. Таким чином, уже на стадії законопроєктів усвідомлювалася ключова роль не самого квотного порогу, а вимог до структури списку – теза, що згодом підтвердилася на практиці застосування квоти.

Першим кроком до інституціоналізації квот стало їх запровадження у виборчому законодавстві у 2015 році: закон про місцеві вибори передбачив включення до виборчих списків не менше 30 % представників однієї статі. Водночас ефективність цієї норми була обмеженою через відсутність дієвих санкцій за її недотримання. Якісно новий етап настав після прийняття Виборчого кодексу України у 2019 році [2], який встановив 40-відсоткову квоту та вимоги до розміщення кандидатів у кожній п'ятірці списку.

Принципово новим елементом Кодексу стала не лише сама квота, а й дієвий механізм її забезпечення – запровадження санкції у вигляді відмови в реєстрації списків, що не відповідають квотній вимозі [2]. Саме поєднання кількісної квоти з вимогами до структури списку (порядку розміщення кандидатів) забезпечує найбільшу ефективність механізму [62]. У цьому аспекті українська модель поступово наближається до європейських стандартів.

На розвиток гендерної політики впливають і глобальні індекси. Зокрема, Global Gender Gap Index фіксує поступове покращення позицій України, водночас вказуючи на структурні проблеми: недостатнє представництво жінок у вищих органах влади, обмежений доступ до політичних ресурсів і фінансування кампаній, збереження гендерних стереотипів [106]. Такі індекси виконують не лише аналітичну, а й стимулюючу функцію. Важливу роль відіграють громадянське суспільство та міжнародні організації: українські громадські організації здійснюють моніторинг виборчих процесів, а програми UN Women та

ОБСЄ спрямовані на розвиток лідерського потенціалу жінок і подолання бар'єрів їхньої участі [11].

Окремим напрямом еволюції законодавства є поступове закріплення принципу позитивних дій. На відміну від загального принципу рівності, що передбачає формально однакові права, концепція позитивних дій спрямована на компенсацію історично сформованої нерівності через спеціальні механізми підтримки недостатньо представлених груп. У цьому сенсі квоти слід розглядати не як обмеження демократичних процедур, а як інструмент їх удосконалення – «прискорений механізм» досягнення рівного представництва, що дозволяє уникнути тривалого очікування природних змін [33].

Отже, еволюція законодавчого регулювання гендерних квот в Україні демонструє перехід від декларативного закріплення принципів рівності до формування інституційної системи їх забезпечення. Подальший розвиток цієї системи потребує вдосконалення механізмів реалізації, посилення контролю та формування сприятливого соціального середовища. Те, наскільки ці законодавчі зміни втілюються у фактичному представництві жінок, розглянуто у підрозділі 3.2.

3.2 Практика застосування гендерних квот на парламентських та місцевих виборах

Практичне застосування гендерних квот є важливим індикатором ефективності законодавчих змін. Якщо на рівні нормативного регулювання спостерігається поступовий прогрес, то реальна імплементація норм у виборчому процесі демонструє складнішу картину. Аналіз виборчих кампаній останніх років дозволяє оцінити як здобутки, так і обмеження квотного механізму.

Першим значним етапом стали місцеві вибори 2015 року: перші в Україні за наявності гендерної квоти у виборчому законодавстві (не менше 30 % осіб однієї статі у списках). Квота мала рекомендаційний характер: її недотримання не було підставою для відмови в реєстрації списку, тож партії виконували вимогу

формально, розміщуючи жінок на непрохідних позиціях[16]. Хоча жінки становили близько 29,6 % кандидатів до обласних і 32,1 % до міських рад, серед обраних їх частка була значно нижчою – 15 % в обласних радах і 18,1 % у міських радах обласних центрів, а жодна жінка не стала міським головою в жодному з 22 міст [18]. Порівняльний аналіз 1 600 партійних списків у 121 місті засвідчив, що дотримання квоти партіями було значною мірою стратегічним і залежало від рівня урбанізації та наявності чинних депутаток-жінок [98].

Відчутніші зміни відбулися на парламентських виборах 2019 року. Хоча квоти ще не мали жорсткого характеру, партії частково орієнтувалися на міжнародні стандарти та суспільний запит. Частка жінок у Верховній Раді IX скликання зросла до 20,5 % – 87 депутаток із 423 народних депутатів, що стало найвищим показником за історію незалежної України (у попередньому скликанні – близько 12 %) [1].

Важливим чинником цього зростання стала політика окремих партій: ті з них, що системно розміщували кандидаток на прохідних позиціях списку, забезпечили вищу частку обраних жінок, тоді як інші демонстрували менш послідовний підхід. У довгостроковій перспективі представництво жінок у парламенті зросло з приблизно 5–8 % у 1990-х роках до понад 20 % після 2019 року, однак темпи залишаються повільнішими, ніж у більшості європейських держав [1; 6].

Суттєвий вплив мали місцеві вибори 2020 року, що відбувалися за новими правилами Виборчого кодексу: 40-відсоткова квота, обов'язкова присутність обох статей у кожній п'ятірці та санкція у вигляді відмови територіальної виборчої комісії в реєстрації списку. Саме запровадження дієвого механізму відповідальності суттєво посилило обов'язковість виконання квот порівняно з 2015 роком: частка кандидаток зросла з 35 % у 2015 році до 45 % у 2020 році. За результатами виборів жінки становили близько 37 % депутатів місцевих рад усіх рівнів, однак цей показник суттєво різнився залежно від рівня ради: від приблизно 28 % в обласних радах до 41 % у сільських [3; 13].

Водночас навіть жорсткіше регулювання не усунуло низки проблем. Місцеві вибори 2020 року, перші із застосуванням обов'язкової 40-відсоткової квоти, показали, що сам механізм квотування не забезпечує автоматичного досягнення реальної рівності – його ефективність обмежується поєднанням інституційних, політичних та соціокультурних чинників.

Головною проблемою залишилося формальне виконання квот: жінок включали до списків переважно для дотримання вимог, але розміщували на непрохідних позиціях чи в менш конкурентних округах. Значна частина партій сприймала квоти не як інструмент забезпечення рівності, а як формальний обов'язок [8].

Суттєвий вплив мала специфіка виборчої системи. Вибори проходили за відкритими списками з преференційним голосуванням; попри формальне розширення впливу виборців, на практиці це частково нівелювало ефект квот, оскільки кандидатки в середньому отримували менше преференційних голосів, що пов'язано з нижчим рівнем медійної підтримки та впливом стереотипів на виборчу поведінку [19].

Гендерні стереотипи залишаються вагомим чинником низької ефективності квот. Політику досі часто сприймають як «чоловічу сферу», через що кандидатки стикаються з нижчою підтримкою як виборців, так і партійного керівництва. Додатковим бар'єром є гендерна упередженість медіа: увага нерідко зосереджується не на професійних якостях і програмах кандидаток, а на зовнішності, сімейному статусі чи особистому житті. Чинне законодавство про медіа забороняє дискримінацію за ознакою статі, проте не містить чітких норм проти гендерного стереотипізування у політичному контенті, а санкції застосовуються лише за грубих порушень [19].

Окремою проблемою був нерівний доступ жінок до політичних і фінансових ресурсів: кандидатки рідше отримували достатнє фінансування, мали менший доступ до впливових партійних мереж і засобів просування, тоді як кандидати-чоловіки зазвичай мали більше можливостей для агітації та мобілізації виборців. Основні механізми, що обмежують фактичне представництво жінок

попри формальне дотримання квоти на місцевих виборах 2020 року, узагальнено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 Механізми обходу гендерної квоти на місцевих виборах 2020 року в Україні [3; 13]

Механізм	У чому полягає	Емпіричний прояв (місцеві вибори 2020 р.)
Реєстрація списків із порушенням квоти	ТБК реєстрували невідповідні списки попри законодавчу заборону	≈ 17 % (1 354 з 7 943) зареєстрованих списків не відповідали квоті
Розміщення жінок на непрохідних позиціях	квота гарантує присутність жінок, але не їх місце у п'ятірці; а через малу кількість мандатів і відкриті списки прохідні лише верхні позиції	жінки очолювали лише 16 % єдиних і 21 % територіальних списків
Заміна після виборів	обрані жінки складають мандати, їх заступають чоловіки	63 % кандидатів зі штампом «вибув» у міських радах обласних центрів — жінки

Місцеві вибори 2020 року продемонстрували, що ефективність квот залежить не лише від законодавчого закріплення норм, а й від ширшого комплексу політичних, інституційних та суспільних умов. Формальний підхід партій, недосконалість виборчої системи, нерівний доступ до ресурсів і збереження стереотипів суттєво обмежили реальний вплив квот.

Зіставлення місцевих виборів 2015 і 2020 років наочно демонструє вирішальну роль інституційного дизайну квоти, адже вимоги до її застосування були принципово різними. У 2015 році квота мала рекомендаційний характер: 30-відсотковий поріг не підкріплювався ні вимогами до розміщення кандидатів, ні санкціями за недотримання, а відмова в реєстрації списку через порушення квоти прямо не допускалася. Тому за відносно високої частки жінок серед кандидатів

(29,6 % до обласних і 32,1 % до міських рад) їх представництво серед обраних залишалося низьким – 15 % в обласних і 18,1 % у міських радах, і жодна жінка не стала міським головою [18]. Виборчий кодекс 2019 року, за яким відбувалися вибори 2020 року, змінив саме механізм забезпечення квоти: підвищив поріг до 40 %, увів вимогу присутності обох статей у кожній п'ятірці списку та санкцію у вигляді відмови територіальної виборчої комісії в реєстрації невідповідного списку [2]. Унаслідок цього частка кандидаток зросла до приблизно 45 %, а представництво жінок у місцевих радах усіх рівнів – до близько 37 % [3; 13]. Відмінності у вимогах до квоти на цих двох виборах узагальнено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 Порівняння застосування гендерної квоти на місцевих виборах 2015 і 2020 років [18; 3; 13]

Параметр	Місцеві вибори 2015 (Закон «Про місцеві вибори»)	Місцеві вибори 2020 (Виборчий кодекс 2019 р.)
Розмір квоти	не менше 30 % осіб однієї статі у виборчому списку	не менше 40 % осіб однієї статі у виборчому списку
Вимога до розміщення кандидатів	відсутня	не менше двох осіб кожної статі в кожній п'ятірці списку
Санкція за недотримання	відсутня; відмова в реєстрації списку через порушення квоти не допускалася	відмова територіальної виборчої комісії в реєстрації невідповідного списку
Частка жінок серед кандидатів	≈ 35 %	≈ 45 %
Частка обраних жінок	≈ 15 %; 0 жінок-мерів	≈ 37 % депутаток місцевих рад усіх рівнів; ≈ 17 % мерів

Спостерігається також нерівномірність представництва залежно від рівня влади: як правило, чим вищий рівень, тим нижча частка жінок [8]. Помітним є й регіональний вимір: відносно вищий рівень участі жінок у місцевому самоврядуванні фіксувався у Львівській, Волинській, Тернопільській,

Хмельницькій та Вінницькій областях, нижчий – у Харківській, Донецькій, Луганській та Запорізькій, що свідчить про вплив соціокультурних і політичних чинників [3].

Важливу роль у підвищенні ефективності квот відіграють громадянське суспільство та міжнародні організації. Програми за підтримки UN Women включають тренінги для кандидаток із ведення кампаній та стратегічного планування; на національному рівні діє Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Міжнародні організації (IFES Ukraine, ОБСЄ, UN Women) надають гранти й організовують тренінги, що частково компенсує нерівність у доступі до фінансових ресурсів [17]. Водночас квоти не вирішують усіх проблем політичної участі жінок — вони є лише одним з елементів комплексної політики, що має включати зміну суспільних установок, розвиток політичної культури та рівний доступ до ресурсів [12].

Оцінити потенційну ефективність 40-відсоткової квоти на майбутніх парламентських виборах можна лише шляхом зіставлення з місцевими виборами 2020 року, оскільки парламентські вибори за новим дизайном ще не проводилися (з 2022 року їх відкладено через воєнний стан). Відмінності у виборчих нормах двох рівнів узагальнено в таблиці 3.3.

Парламентські вибори за Виборчим кодексом проводяться за пропорційною системою у двадцяти п'яти виборчих регіонах, що збігаються з областями та містом Києвом (Автономну Республіку Крим і місто Севастополь приєднано до Херсонського регіону) (ст. 138). Кожна партія формує загальнодержавний список (до 450 кандидатів) і регіональні списки (від п'яти до вісімнадцяти кандидатів), причому перші дев'ять кандидатів загальнодержавного списку отримують гарантовані мандати й до регіональних списків не входять (ст. 154). На місцевих виборах 2020 року пропорційна система діяла лише в громадах від 10 тисяч виборців, а в менших громадах застосовувалася мажоритарна система, до якої квота не доходила.

Гендерна квота сформульована однаково для обох рівнів списків: вимога присутності щонайменше двох кандидатів кожної статі в кожній п'ятірці поширюється і на загальнодержавний, і на регіональні списки, а отже, і на гарантовану дев'ятку (ст. 154), а її порушення є підставою для відмови в реєстрації всього списку (ст. 159). Таким чином, на парламентському рівні квота гарантує присутність жінок навіть у верхівці загальнодержавного списку.

Таблиця 3.3 Порівняння інституційних умов дії гендерної квоти на місцевих (2020) і майбутніх парламентських виборах [2; 13]

Параметр	Місцеві вибори 2020 р.	Парламентські вибори (за чинним Кодексом)
Виборча система	Пропорційна (громади від 10 тисяч виборців) + мажоритарна (до 10 тисяч)	Суцільно пропорційна, без мажоритарної складової
Поділ території	Територіальні округи в межах громади	25 виборчих регіонів (області + Київ; Крим і Севастополь — у складі Херсонського)
Структура списків	Єдиний список партії, поділений на територіальні округи	Єдиний загальнодержавний список (до 450 кандидатів) + 25 регіональних (5–18 кандидатів); перші 9 кандидатів із єдиного списку — поза регіонами
Поширення квоти	На списки пропорційного сегмента	На загальнодержавний і регіональні списки, зокрема гарантовану дев'ятку (ст. 154)
Що гарантує квота	Присутність, не обрання	Присутність, не обрання
Прохідність жінок	Слабка: «двійка з п'ятірки» не дає прохідних позицій	Слабка: те саме правило
Заміщення після виборів	Без гендерного балансу (63 % «вибулих» — жінки [13])	Заміщення за чергою без поновлення гендерного балансу (ст. 160)

Попри це, інституційні зазори, виявлені на місцевих виборах 2020 року, відтворюються й у парламентському дизайні. Висока планка преференцій (25 %

виборчої квоти) означає, що персональний склад визначає переважно партійне впорядкування списку, тож вимога «двох із п'ятірки» гарантує присутність жінок, але не їх розміщення на прохідних позиціях; а незмінність черговості при вибутті кандидата (ст. 160) не передбачає збереження гендерного балансу під час заміщення обраних осіб. Оскільки 40-відсотковий парламентський дизайн ще не випробувано на реальних виборах, можна обґрунтовано припустити, що за чинних правил майбутні парламентські вибори відтворять той самий розрив між формальним дотриманням квоти та реальним представництвом жінок, що спостерігався на місцевих виборах 2020 року.

Отже, практика застосування гендерних квот в Україні свідчить про їхню поступову ефективність, особливо після посилення законодавчих вимог у 2019 році. Водночас формальне дотримання квот і нерівномірний розподіл представництва вказують на потребу подальшого вдосконалення законодавчих та інституційних механізмів, що розглянуто у підрозділі 3.3.

3.3 Напрями вдосконалення інституційного дизайну гендерних квот в Україні

Інституційний дизайн гендерних квот в Україні перебуває у процесі розвитку. Попри прогрес у законодавчому регулюванні — від 30-відсоткової квоти 2015 року до 40-відсоткової у Виборчому кодексі 2019 року — практика показує, що дотримання вимог на етапі реєстрації не завжди забезпечує реальне зростання представництва жінок. Це зумовлює потребу вдосконалення механізмів квотування з урахуванням як українського досвіду, так і європейських моделей, проаналізованих у Розділі 2.

Однією з головних проблем є відсутність контролю за фактичним результатом квотування. Хоча Виборчий кодекс передбачає відмову в реєстрації списків, що не відповідають квоті, на практиці цей механізм спрацьовував не завжди: за даними ЦВК, майже 17 % (1 354 із 7 943) зареєстрованих на місцевих виборах 2020 року списків не дотримувалися гендерної квоти — територіальні

виборчі комісії реєстрували їх попри заборону, інколи за рішеннями судів або за невтручання ЦВК [13]. Ще суттєвіший розрив виникає після реєстрації: контроль обмежується складом списку, тоді як фактичний результат — скільки жінок реально обрано і чи зберігають вони мандати — залишається поза регулюванням [5]. Унаслідок цього партії дотримуються квоти переважно формально, а найпоширенішим способом обмеження доступу жінок до мандатів є їх розміщення у непрохідних частинах списку за формального виконання вимоги щодо кожної п'ятірки [8].

Механізм «непрохідних позицій» не суперечить вимозі рівномірності, а використовує її межі. Правило «дві особи кожної статі в кожній п'ятірці» забезпечує рівномірний розподіл уздовж списку, проте не регламентує порядку всередині п'ятірки, тож партії розміщують жінок переважно на нижчих місцях. До цього додаються мала кількість мандатів, що їх партія здобуває в окрузі (прохідними є лише найвищі позиції), та послаблювальний вплив відкритих списків. Як наслідок, попри високу частку жінок серед кандидаток, очолюють списки вони рідко (див. табл. 3.1). Оскільки квота поширюється лише на склад списків кандидатів, частка реально обраних жінок може бути суттєво нижчою.

Ця проблема має кілька вимірів. По-перше, відсутність санкцій після виборів означає, що партія не несе відповідальності за фактичний результат: якщо жінок включено до списку відповідно до вимог, але вони не здобули мандатів через структуру списку, законодавство не передбачає наслідків. По-друге, поширеною є практика замін після виборів, коли обрані жінки складають повноваження, а їхні місця обіймають чоловіки: за даними гендерного моніторингу, 63 % кандидатів зі штампом «вибув» у міських радах обласних центрів — це жінки [13]. Така практика особливо проявилася у місцевих радах після 2020 року і зменшує частку жінок навіть за повного дотримання квоти на етапі реєстрації [8].

Порівняння з європейськими моделями, детально розглянутими у Розділі 2, показує, що ефективність квот визначає саме механізм примусу: французькі фінансові санкції створюють слабший стимул [81], ніж бельгійський «зіппер»-

принцип із відхиленням невідповідних списків [76]. Для України відмова в реєстрації має залишатися базовим інструментом, але її доцільно доповнити фінансовими санкціями та контролем після виборів — наприклад, втратою частини державного фінансування, якщо частка жінок у фракції суттєво зменшується через заміни депутатів. Ще дієвішим (структурним, а не лише штрафним) запобіжником було б правило заміщення за ознакою статі: у разі дострокового припинення повноважень обраної жінки її мандат мав би переходити до наступної жінки у списку, а не до найближчого кандидата незалежно від статі, як це нині передбачає стаття 160 Виборчого кодексу [2]. Подібний підхід діє в Бельгії, де вимога чергування статей поширюється і на заступників кандидатів [76], що унеможлиблює відновлення гендерного дисбалансу через заміни. Наразі в Україні діє лише вимога присутності обох статей у кожній п'ятірці, проте вона не гарантує рівномірного розподілу; запровадження обов'язкової черговості «чоловік–жінка» забезпечило б реальніший баланс. Таким чином, слабкий механізм примусу є системною проблемою української моделі, і його вдосконалення потребує поєднання санкцій до партій, контролю за фактичним представництвом і стимулів для просування жінок на прохідні позиції.

Окремої уваги потребує взаємодія квот із виборчою системою. Виборчий кодекс 2019 року встановив для парламентських виборів пропорційну систему з відкритими регіональними списками, відмовившись від мажоритарної складової. Тому на загальнодержавному рівні ключовим важелем є не розширення пропорційності як такої, а посилення вимог до структури списку (черговість, прохідні позиції), оскільки відкриті списки самі по собі здатні послаблювати ефект квот [4]. Натомість мажоритарний елемент зберігається на місцевому рівні — у виборах у малих територіальних громадах, де кандидатки опиняються в менш сприятливих умовах. Мажоритарні перегони вимагають значних фінансових ресурсів, доступ до яких у жінок традиційно обмежений, а стійкий стереотип щодо «жорсткої» боротьби сприяє висуванню чоловіків; як наслідок, жінок часто висувають у менш перспективних округах [17]. Оскільки

запровадження партійних списків у найменших громадах недоцільне (слабкі партійні структури, перевага персонального голосування), поширити дію квоти на мажоритарний сегмент прямо неможливо. Тому для цього сегмента доцільні непрямі заходи – стимули для висування й обрання жінок, тоді як основний потенціал квоти реалізується у пропорційній частині.

Одним зі стимулів може стати додаткове фінансування кампаній кандидаток: механізм компенсації витрат партіям, які висувають жінок у конкурентних округах, або бонуси в державному фінансуванні для політичних сил, що забезпечують реальне обрання жінок. Підхід, що пов'язує державне фінансування партій із рівнем представництва жінок, уже застосовується, зокрема у Франції, хоча й у формі санкції за недотримання (див. Розділ 2).

Внутрішньопартійна політика має вирішальне значення для ефективності квот, адже саме партії визначають, хто і на яких позиціях потрапляє до списків. Важливим є залучення жінок до керівних органів (рад, президій, комітетів): якщо жінки представлені лише у списках, але не в ухваленні рішень, їхнє представництво залишається обмеженим. Не менш значущим є фінансовий аспект: кандидатки часто стикаються з обмеженим доступом до ресурсів і неформальних політичних мереж, тому внутрішньопартійні механізми підтримки мають включати фінансову допомогу, гранти чи спеціальні фонди [12; 62].

Окремим напрямом є запровадження системи регулярного моніторингу та оцінювання ефективності квот. Наразі така оцінка має фрагментарний характер, що ускладнює виявлення причин гендерного дисбалансу. Доцільним є створення єдиного механізму збору й аналізу даних щодо участі жінок у виборчих процесах, їх розміщення у списках, рівня обрання та подальшої діяльності, а також запровадження регулярної звітності партій про забезпечення гендерного балансу. Це підвищить прозорість внутрішньопартійних процесів і створить додаткові стимули для дотримання принципів рівності не лише формально. Перспективним є й використання кількісних та якісних індикаторів, а також інституціоналізація консультацій між державними органами, партіями та громадянським суспільством [5].

Досвід Швеції показує, що високий рівень представництва досяжний і через добровільні партійні квоти, не закріплені законодавчо, за умови сприятливого культурного контексту, де гендерна рівність сприймається як базова демократична цінність [37]. З цього випливає, що партії здатні й самостійно встановлювати вищі стандарти, ніж вимагає закон: 40-відсоткова квота є лише нижньою межею, тож партія може добровільно запровадити паритет (50/50) або «зіппер»-чергування кандидатів у своїх списках, не чекаючи законодавчого примусу. Для України це означає потребу в державних програмах із підвищення гендерної обізнаності та протидії стереотипам, оскільки певна частина суспільства досі вважає політику «чоловічою сферою» [11]. Подолання стереотипів потребує системної роботи через освіту (курси з гендерної рівності у школах та університетах), медіа та громадські ініціативи, що формуватимуть сприйняття політики як сфери рівних можливостей.

Отже, напрями вдосконалення інституційного дизайну квот мають охоплювати комплекс заходів: посилення санкційного механізму, запровадження черговості для рівномірного розміщення кандидатів, адаптацію взаємодії квот із виборчою системою, розвиток внутрішньопартійних програм підтримки кандидаток та реалізацію освітніх і інформаційних програм. Лише поєднання законодавчих, інституційних і культурних змін здатне забезпечити реальне, а не формальне зростання жіночого представництва.

Гендерні квоти в Україні є важливим інструментом забезпечення рівності у політичному представництві й поступово інтегруються в національну правову систему, відображаючи загальні процеси демократизації та орієнтації на європейські стандарти. Практика їх застосування свідчить про позитивні зрушення, однак ефективність залишається обмеженою через інституційні та соціальні чинники. Досягнення сталого гендерного балансу можливе лише за комплексного підходу, що поєднує правові механізми з ширшими суспільними змінами. Окремим викликом сучасного періоду стало повномасштабне вторгнення: воєнний стан унеможливило проведення виборів, а вимушена

релокація мільйонів жінок актуалізує проблему забезпечення їхніх виборчих прав у майбутніх кампаніях [9].

Узагальнюючи третій розділ, можна констатувати, що Україна пройшла шлях від переважно декларативних норм до закріплення 40-відсоткової гендерної квоти у Виборчому кодексі 2019 року, однак між формальним дотриманням квоти та реальними результатами зберігається суттєвий розрив, зумовлений практиками обходу та дією неформальних інститутів. Виявлені проблеми указують на недостатність контролю лише на етапі реєстрації списків. На основі європейського досвіду обґрунтовано напрями вдосконалення, що передбачають посилення вимог до структури списку та запровадження дієвіших механізмів примусу.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження інституційного виміру гендерних виборчих квот дало змогу комплексно проаналізувати чинники, що визначають дистанцію між формальним ухваленням квотних норм та реальним збільшенням представництва жінок у виборних органах влади. Поставлені у вступі завдання виконано в повному обсязі, що дозволяє сформулювати такі узагальнення.

Аналіз понятійно-категоріального апарату засвідчив, що гендерні виборчі квоти є неоднорідним інструментом. За суб'єктом запровадження розрізняють конституційні, законодавчі та внутрішньопартійні (добровільні) квоти, а за механізмом дії — квоти зарезервованих місць та квоти кандидатів. Кожен із цих типів має відмінну правову природу, сферу застосування та потенціал примусу, що безпосередньо позначається на результативності квотування.

Встановлено, що ефективність квоти визначається не самим фактом її ухвалення, а сукупністю елементів інституційного дизайну: квотним порогом, вимогами до розміщення кандидатів у списку, механізмами примусу за недотримання, роллю органів адміністрування виборів та сферою застосування квоти. Саме конфігурація цих елементів, а не номінальний відсоток, пояснює, чому формально подібні квоти дають різні результати в різних країнах.

Обґрунтовано доцільність застосування феміністичного інституціоналізму як аналітичної рамки, що враховує не лише формальні правила, а й неформальні інститути — контроль партій за висуванням, прихований спротив партійних еліт та усталені практики добору кандидатів. Доведено, що саме неформальні інститути нерідко нівелюють формальні квотні норми, зокрема через спрямування жінок на непрохідні позиції у списках.

Розмежування дескриптивного та субстантивного представництва, а також концепції критичної маси й критичних акторів дали змогу показати, що кількісне зростання присутності жінок є необхідною, але недостатньою умовою їхнього реального впливу на політичний порядок денний. Трансформація присутності у вплив залежить від інституційного середовища та наявності критичних акторів, здатних просувати гендерно чутливу політику.

Аналіз взаємодії квот із виборчими системами засвідчив, що пропорційні системи з багатомандатними округами створюють сприятливіше середовище для квот, аніж мажоритарні, оскільки усувають логіку «нульової суми» при висуванні кандидатів. Водночас відкриті списки здатні послаблювати дію квоти, оскільки остаточний результат залежить від преференцій виборців, що актуалізує значення обов'язкових вимог до структури списку.

Порівняльний аналіз досвіду країн Європейського Союзу підтвердив визначальну роль механізму примусу. Французька паритетна модель, що спирається переважно на фінансові санкції, виявилася найменш дієвою: великі партії систематично віддавали перевагу сплаті штрафів, аніж реальному висуванню жінок на прохідні позиції, унаслідок чого тривалий час зберігався значний розрив між часткою жінок серед кандидатів та серед обраних.

Бельгійська модель, що поєднує вимогу паритетного складу списків із правилом чергування кандидатів та механізмом автоматичного відхилення невідповідних списків виборчими органами, забезпечила швидке й результативне виконання квоти та наближення до паритетного представництва. Цей досвід демонструє, що дієвість квоти забезпечується не розміром санкції, а неможливістю реєстрації списку, який не відповідає встановленим вимогам.

Шведський досвід продемонстрував альтернативний, інкрементний шлях: високий рівень представництва жінок було досягнуто без законодавчих квот — завдяки добровільним партійним квотам (принципу почергового висування), усталеній суспільній нормі гендерної рівності та сприятливій політичній культурі. Цей випадок засвідчує, що за певних умов неформальні інститути та партійна саморегуляція можуть бути не менш ефективними, ніж законодавчий примус.

Зіставлення трьох моделей доводить, що ключовими чинниками результативності є дизайн примусу та правила розміщення кандидатів, а не сам відсотковий поріг: механізм відхилення невідповідних списків (Бельгія) виявляється істотно дієвішим за фінансові санкції (Франція), тоді як сильна рівнісна норма здатна забезпечити представництво навіть без законодавчого примусу (Швеція).

Дослідження українського досвіду виявило послідовну еволюцію законодавчого регулювання — від переважно декларативних норм Конституції України 1996 року та Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 року до Виборчого кодексу 2019 року, який запровадив для парламентських виборів пропорційну систему з відкритими списками, закріпив 40-відсоткову гендерну квоту у виборчих списках та поширив квотні вимоги на місцеві вибори.

Аналіз практики застосування квот засвідчив суттєвий розрив між формальним дотриманням квоти на етапі реєстрації списків та реальними результатами виборів. Поширеними залишаються розміщення жінок на непрохідних позиціях, заміна обраних жінок чоловіками після виборів та інші практики обходу квоти, що емпірично підтверджують виявлену в теоретичній частині дію неформальних інститутів і прихованого спротиву партій.

На підставі європейського досвіду обґрунтовано напрями вдосконалення українського квотного механізму: посилення вимог до структури списку, зокрема обов'язкове чергування та закріплення жінок на прохідних позиціях; перенесення акценту з формального контролю на етапі реєстрації на дієві механізми примусу за зразком бельгійського відхилення невідповідних списків; врахування послаблювального впливу відкритих списків та запровадження запобіжників проти заміщення обраних жінок; а також інституційне закріплення відповідальності партій за обхід квотних норм.

Узагальнюючи, дослідження підтвердило основну тезу роботи: інституційний вимір гендерних квот є визначальним. Результативність квотування зумовлюється не самим фактом його запровадження, а якістю інституційного дизайну, дієвістю механізмів примусу, правилами розміщення кандидатів та сприятливістю виборчої системи й політичної культури. Отримані висновки створюють підґрунтя для подальшого вдосконалення політики гендерного представництва в Україні в контексті її європейської інтеграції та можуть бути використані у викладанні політологічних дисциплін і в подальших наукових розвідках.

Окремою рисою сучасного етапу залишається воєнний стан, що унеможлиблює проведення виборів і водночас, через вимушений виїзд мільйонів жінок, загострює питання захисту їхніх виборчих прав у майбутніх кампаніях [9]. З огляду на це головним напрямом подальших досліджень є оцінка дієвості 40-відсоткової квоти на перших повоєнних парламентських виборах: оскільки за новим виборчим дизайном вони ще не відбувалися, лише їх результати дадуть змогу перевірити, чи відтворюється на загальнодержавному рівні той самий розрив між формальним дотриманням квоти та реальним представництвом жінок, що його виявлено на місцевих виборах 2020 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоскурська О. В. Утвердження гендерної рівності в парламентах світу та України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 1, вип. 79. С. 128–131. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.21>.
2. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 14.04.2026).
3. Гендер і місцеві вибори 2020 : аналітичний звіт / Громадянська мережа ОПОРА. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/vyborchi-ombudsmeni/gender_2020 (дата звернення: 12.03.2026).
4. Гербут Н. А. Вплив виборчих систем на гендерне представництво у Верховній Раді України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 2. С. 266–280.
5. Гербут Н. А. Гендерна рівність у контексті представницької демократії. *Держава і право : зб. наукових праць. Серія Політичні науки*. 2016. Вип. 74. С. 80–90.
6. Гербут Н. А. Представництво жінок в парламенті: європейський досвід та українські реалії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 4. С. 207–218.
7. Гербут Н. А. Гендерне квотування як основний механізм забезпечення паритетного представництва жінок у виборних органах влади. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 6. С. 197–207.
8. Думанська В. Як партії оминають гендерні квоти на місцевих виборах-2020. *Українська правда*. 2020. 7 жовт. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/10/7/7268885/> (дата звернення: 5.02.2026).
9. Забезпечення реалізації прав вразливих груп виборців: жінки : аналітичний матеріал / Громадянська мережа ОПОРА. 2026. URL: <https://oporaua.org/vybory/zabezpechennya-realizaciyi-prav-vrazlivih-grup-viborciv-zhinki-25966> (дата звернення: 31.03.2026).

10. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.05.2026).
11. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. 256 с.
12. Марценюк Т. Гендер і політика в Україні: виклики та перспективи політичного представництва жінок. Київ : Дух і Літера, 2020. 224 с.
13. Марценюк Т., Тишко І. Переваги та виклики застосування гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року в Україні. *Вокс Україна* ; Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/perevagi-ta-vikliki-zastosuvannya-gendernoi-kvoti-pid-chas-mistsevikh-viboriv-2020-roku-v-ukraini> (дата звернення: 31.04.2026).
14. Михайленко Н. Р. Гендерне квотування як механізм забезпечення політичного представництва жінок. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 43. С. 220–226.
15. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 04.03.2026).
16. Результати місцевих виборів 2015 року / Центральна виборча комісія України. URL: <https://www.cvk.gov.ua> (дата звернення: 14.03.2026).
17. Розвиток політичної участі жінок в Україні / IFES Ukraine. URL: <https://ifesukraine.org> (дата звернення: 15.04.2026).
18. Фінальний звіт за результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 року в Україні / Комітет виборців України. Київ, 2015. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:finalnyi-zvit-za-rezultatamy-gendernogo-monitoryngu-2015> (дата звернення: 03.04.2026).
19. Щигельська Г., Потіха О., Габрусєва Н., Чоп Т. Гендерні квоти та жіноче представництво на вищих керівних посадах місцевого самоврядування в Україні. *Грані*. 2021. Т. 24, № 4. DOI: 10.15421/172155.
20. Achin C., Lévêque S., Mazur A. G. Twenty Years of Parité Under the Microscope in France: Parties Play with Rather Than by the Rules. *The Palgrave Handbook of*

Gender, Sexuality, and Canadian Politics / ed. M. Tremblay. Cham : Palgrave Macmillan, 2023. P. 263–284. DOI: 10.1007/978-3-031-08931-2_11.

21. Bereni L. French Feminists Renegotiate Republican Universalism: The Gender Parity Campaign. *French Politics*. 2007. Vol. 5, No. 3. P. 191–209. DOI: 10.1057/palgrave.fp.8200128.

22. Bereni L., Lépinard É., Achin C. et al. Gender quotas: An Interdisciplinary Scoping Review. *French Politics*. 2023. DOI: 10.1057/s41253-023-00221-4.

23. Bergqvist C., Borchorst A., Christensen A.-D., Ramstedt-Silén V., Raaum N. C., Styrkárssdóttir A. (eds.). *Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries*. Oslo : Scandinavian University Press, 1999. 320 p.

24. Bjarnegård E. *Gender, Informal Institutions and Political Recruitment: Explaining Male Dominance in Parliamentary Representation*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013.

25. Bjarnegård E., Kenny M. Revealing the ‘Secret Garden’: The Informal Dimensions of Political Recruitment. *Politics & Gender*. 2015. Vol. 11, No. 4. P. 748–753.

26. Bjarnegård E., Zetterberg P. Political parties, formal selection criteria, and gendered parliamentary representation. *Party Politics*. 2019. Vol. 25, No. 3. P. 325–335.

27. Celis K., Childs S., Kantola J., Krook M. L. Rethinking Women’s Substantive Representation. *Representation*. 2008. Vol. 44, No. 2. P. 99–110.

28. Celis K., Krook M. L., Meier P. The Rise of Gender Quota Laws: Expanding the Spectrum of Determinants for Electoral Reform. *West European Politics*. 2011. Vol. 34, No. 3. P. 514–530. DOI: 10.1080/01402382.2011.555981.

29. Childs S., Krook M. L. Analysing Women's Substantive Representation: From Critical Mass to Critical Actors. *Government and Opposition*. 2009. Vol. 44, No. 2. P. 125–145.

30. Childs S., Krook M. L. Critical Mass Theory and Women’s Political Representation. *Political Studies*. 2008. Vol. 56, No. 3. P. 725–736.

31. Clayton A., O'Brien D. Z., Piscopo J. M. Electoral Gender Quotas and Democratic Legitimacy. *American Political Science Review*. 2026. Vol. 120, No. 1. P. 123–140.

32. Clayton A., Zetterberg P. Quota Shocks: Electoral Gender Quotas and Government Spending Priorities Worldwide. *Journal of Politics*. 2018. Vol. 80, No. 3. P. 916–932. DOI: 10.1086/697251.
33. Dahlerup D. (ed.). *Women, Quotas and Politics*. London : Routledge, 2006. 320 p. ISBN: 978-0415375658.
34. Dahlerup D. Electoral Gender Quotas: Between Equality of Opportunity and Equality of Result. *Representation*. 2007. Vol. 43, No. 2. P. 73–92. DOI: 10.1080/00344890701363227.
35. Dahlerup D. From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*. 1988. Vol. 11, No. 4. P. 275–298.
36. Dahlerup D., Freidenvall L. Electoral Gender Quota Systems and Their Implementation in Europe. Brussels : European Parliament, Directorate General for Internal Policies, Policy Department C. PE 493.011. 2013.
37. Dahlerup D., Freidenvall L. Quotas as a 'Fast Track' to Equal Representation for Women: Why Scandinavia is No Longer the Model. *International Feminist Journal of Politics*. 2005. Vol. 7, No. 1. P. 26–48. DOI: 10.1080/1461674042000324673.
38. Devroe R., Erzeel S., Meier P., Wauters B. The Long-Term Effects of Gender Quotas in Belgium. *Belgian Exceptionalism: Belgian Politics between Realism and Surrealism* / ed. K. Deschouwer. London : Routledge, 2021. P. 64–80. DOI: 10.4324/9781003104643-4.
39. Erikson J., Josefsson C. Adverse Contagion? Populist Radical Right Parties and Norms on Gender Balance in Political Institutions. *Politics and Governance*. 2024. Vol. 12. DOI: 10.17645/pag.8179.
40. Erzeel S., Meier P., Vandeleene A. 25 Years of Gender Quotas, Still a Man's World? Implementation in the Belgian Case. *Party Politics and the Implementation of Gender Quotas: Resisting Institutions* / eds. S. Lang, P. Meier, B. Sauer. Cham : Palgrave Macmillan, 2023. P. 173–188. DOI: 10.1007/978-3-031-08931-2_9.
41. Folke O., Rickne J. Gender Quotas and the Crisis of the Mediocre Man: Theory and Evidence from Sweden. *American Economic Review*. 2020. Vol. 110, No. 12. P. 3877–3918.

42. Franceschet S., Krook M. L., Piscopo J. M. (eds.) *The Impact of Gender Quotas*. New York : Oxford University Press, 2012.
43. Franceschet S., Piscopo J. M. Gender Quotas and Women's Substantive Representation: Lessons from Argentina. *Politics & Gender*. 2008. Vol. 4, No. 3. P. 393–425.
44. Freidenvall L. Gender Equality without Legislated Quotas in Sweden. *Transforming Gender Citizenship: The Irresistible Rise of Gender Quotas in Europe* / ed. E. Lépinard, R. Rubio-Marín. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. P. 275–299.
45. García-Blandón J., Argilés-Bosch J. M., Ravenda D. Direct and Spillover Effects of Board Gender Quotas: Revisiting the Norwegian Experience. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*. 2023. Vol. 32, No. 4. DOI: 10.1111/beer.12581.
46. Gatto M. A. C., Wylie K. N. Informal institutions and gendered candidate selection in Brazilian parties. *Party Politics*. 2022. Vol. 28, No. 4. P. 727–738.
47. Górecki M. A. Legislated Candidate Quotas and Women's Descriptive Representation in Preferential Voting Systems. *European Political Science Review*. 2024. Vol. 16, No. 2. P. 217–233.
48. Górecki M. A., Kukołowicz P. Gender Quotas, Candidate Background and the Election of Women: A Paradox of Gender Quotas in Open-List Proportional Representation Systems. *Electoral Studies*. 2014. Vol. 36. P. 65–80. DOI: 10.1016/j.electstud.2014.06.009.
49. Herbut N. A., Lokshuk D. V. Institutional design of gender electoral quotas in EU countries: a comparative analysis of France, Belgium, and Sweden. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2026. Вип. 58, ч. 2. С. 104–109. DOI: 10.32782/apfs.v058.2.2026.16.
50. Htun M. N., Jones M. P. Engendering the Right to Participate in Decision-Making: Electoral Quotas and Women's Leadership in Latin America. *Gender and the Politics of Rights and Democracy in Latin America* / eds. N. Craske, M. Molyneux. New York : Palgrave, 2002. P. 32–56.

51. Hughes M. M., Paxton P., Clayton A. B., Zetterberg P. Global Gender Quota Adoption, Implementation, and Reform. *Comparative Politics*. 2019. Vol. 51, No. 2. P. 219–238. DOI: 10.5129/001041519x15647434969795.
52. Hughes M. M., Paxton P., Krook M. L. Gender Quotas for Legislatures and Corporate Boards. *Annual Review of Sociology*. 2017. Vol. 43. P. 331–352.
53. Inter-Parliamentary Union. Women in Parliament 1995–2025: 30 Years in Review. Geneva : IPU, 2025. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2025-03/women-in-parliament-1995-2025>.
54. International IDEA, Inter-Parliamentary Union, Stockholm University. Gender Quotas Database. Stockholm : International IDEA, 2024. URL: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas-database>.
55. Jones M. P. Gender Quotas, Electoral Laws, and the Election of Women: Evidence from the Latin American Vanguard. *Comparative Political Studies*. 2009. Vol. 42, No. 1. P. 56–81.
56. Kanter R. M. Men and Women of the Corporation. New York : Basic Books, 1977.
57. Kenny M. Gender and Political Recruitment: Theorizing Institutional Change. New York : Palgrave Macmillan, 2013.
58. Kenny M., Verge T. Opening Up the Black Box: Gender and Candidate Selection in a New Era. *Government and Opposition*. 2016. Vol. 51, No. 3. P. 351–369.
59. Kittilson M. C. Challenging Parties, Changing Parliaments: Women and Elected Office in Contemporary Western Europe. Columbus : Ohio State University Press, 2006.
60. Krook M. L. Candidate Gender Quotas: A Framework for Analysis. *European Journal of Political Research*. 2007. Vol. 46, No. 3. P. 367–394. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2007.00704.x.
61. Krook M. L. Electoral Gender Quotas: A Conceptual Analysis. *Comparative Political Studies*. 2014. Vol. 47, No. 9. P. 1268–1293. DOI: 10.1177/0010414013495359.

62. Krook M. L. Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide. New York : Oxford University Press, 2009. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195375671.001.0001.
63. Krook M. L. Reforming Representation: The Diffusion of Candidate Gender Quotas Worldwide. *Politics & Gender*. 2006. Vol. 2, No. 3. P. 303–327.
64. Krook M. L., O'Brien D. Z. The Politics of Group Representation: Quotas for Women and Minorities Worldwide. *Comparative Politics*. 2010. Vol. 42, No. 3. P. 253–272.
65. Lassébie J. Gender Quotas and the Selection of Local Politicians: Evidence from French Municipal Elections. *European Journal of Political Economy*. 2020. Vol. 62. 101842. DOI: 10.1016/j.ejpoleco.2019.101842.
66. Lépinard É. For Women Only? Gender Quotas and Intersectionality in France. *Politics & Gender*. 2013. Vol. 9, No. 3. P. 276–298. DOI: 10.1017/S1743923X13000214.
67. Lépinard É. From Breaking the Rule to Making the Rules: The Adoption, Entrenchment and Diffusion of Gender Quotas in France. *Politics, Groups, and Identities*. 2016. Vol. 4, No. 2. P. 231–245. DOI: 10.1080/21565503.2015.1080616.
68. Mackay F., Kenny M., Chappell L. New Institutionalism Through a Gender Lens: Towards a Feminist Institutionalism? *International Political Science Review*. 2010. Vol. 31, No. 5. P. 573–588.
69. Mansbridge J. Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent 'Yes'. *The Journal of Politics*. 1999. Vol. 61, No. 3. P. 628–657. DOI: 10.2307/2647821.
70. Marques-Pereira B., Gigante C. La représentation politique des femmes: des quotas à la parité? *Courrier hebdomadaire du CRISP*. 2001. No. 1723. DOI: 10.3917/cris.1723.0001.
71. Matland R. E. Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway. *Journal of Politics*. 1993. Vol. 55, No. 3. P. 737–755. DOI: 10.2307/2131998.

72. Matland R. E., Studlar D. T. The Contagion of Women Candidates in Single-Member District and Proportional Representation Systems: Canada and Norway. *The Journal of Politics*. 1996. Vol. 58, No. 3. P. 707–733.
73. Mechkova V., Edgell A. B. Substantive Representation, Women's Health, and Regime Type. *Comparative Political Studies*. 2023. Vol. 57, No. 14. P. 2449–2481.
74. Meier P. From Laggard to Leader: Explaining the Belgian Gender Quotas and Parity Clause. *West European Politics*. 2012. Vol. 35, No. 2. P. 362–379. DOI: 10.1080/01402382.2011.648011.
75. Meier P. The Evidence of Being Present: Guarantees of Representation and the Belgian Example. *Acta Politica*. 2000. Vol. 35, No. 1. P. 64–85.
76. Meier P. The Mutual Contagion Effect of Legal and Party Quotas: A Belgian Perspective. *Party Politics*. 2004. Vol. 10, No. 5. P. 583–600. DOI: 10.1177/1354068804046914.
77. Mensi-Klarbach H., Seierstad C. Gender Quotas on Corporate Boards: Similarities and Differences in Quota Scenarios. *European Management Review*. 2020. Vol. 17, No. 3. P. 615–631. DOI: 10.1111/emre.12374.
78. Moser R. G. The Effects of Electoral Systems on Women's Representation in Post-Communist States. *Electoral Studies*. 2001. Vol. 20, No. 3. P. 353–369. DOI: 10.1016/S0261-3794(00)00037-5.
79. Murray R. Parity in France: A 'Dual Track' Solution to Women's Under-Representation. *West European Politics*. 2012. Vol. 35, No. 2. P. 343–361.
80. Murray R. Parties, Gender Quotas and Candidate Selection in France. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010b. ISBN: 978-0-230-27879-4.
81. Murray R. Second Among Unequals? A Study of Whether France's 'Quota Women' Are Up to the Job. *Politics & Gender*. 2010. Vol. 6, No. 1. P. 93–118. DOI: 10.1017/S1743923X09990523.
82. Murray R. The Power of Sex and Incumbency: A Longitudinal Study of Electoral Performance in France. *Party Politics*. 2008. Vol. 14, No. 5. P. 539–554. DOI: 10.1177/1354068807088122.

83. Murray R., Krook M. L., Opello K. A. R. Why Are Gender Quotas Adopted? Party Pragmatism and Parity in France. *Political Research Quarterly*. 2012. Vol. 65, No. 3. P. 529–543. DOI: 10.1177/1065912911414590.
84. Norris P. Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. ISBN: 9780521829779.
85. Norris P. The Impact of Electoral Reform on Women's Representation. *Acta Politica*. 2006. Vol. 41, No. 2. P. 197–213. DOI: 10.1057/palgrave.ap.5500151.
86. Norris P., Lovenduski J. Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament. Cambridge : Cambridge University Press, 1995.
87. Paxton P., Hughes M. M. The Increasing Effectiveness of National Gender Quotas, 1990–2010. *Legislative Studies Quarterly*. 2015. Vol. 40, No. 3. P. 331–362.
88. Phillips A. The Politics of Presence. Oxford : Oxford University Press, 1995.
89. Pitkin H. F. The Concept of Representation. Berkeley : University of California Press, 1967.
90. Sainsbury D. Gender, Equality and Welfare States. Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
91. Saxonberg S. Gendering Family Policies in Post-Communist Europe: A Historical-Institutional Analysis. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2014. DOI: 10.1057/9781137319395.
92. Schmidt G. D. The Election of Women in List PR Systems: Testing the Conventional Wisdom. *Electoral Studies*. 2009. Vol. 28, No. 2. P. 190–203. DOI: 10.1016/j.electstud.2008.08.002.
93. Schwindt-Bayer L. A. Making Quotas Work: The Effect of Gender Quota Laws on the Election of Women. *Legislative Studies Quarterly*. 2009. Vol. 34, No. 1. P. 5–28.
94. Smulders J., Put G.-J., Maddens B. Legislative Quotas and the Gender Gap in Campaign Finance: The Case of Belgium (1999–2019). *Politics & Gender*. 2024. Vol. 20, No. 1. P. 1–28. DOI: 10.1017/S1743923X23000478.
95. Su X., Chen W. Pathways to Women's Electoral Representation: The Global Effectiveness of Legislative Gender Quotas over Time. *The Journal of Legislative Studies*. 2023. Vol. 31, No. 1. P. 108–129. DOI: 10.1080/13572334.2022.2160859.

96. Sénac R. L'égalité sous conditions: Genre, parité, diversité. Paris : Presses de Sciences Po, 2015. ISBN: 978-2724617351.
97. Thames F. C. Understanding the Impact of Electoral Systems on Women's Representation. *Politics & Gender*. 2017. Vol. 13, No. 3. P. 379–404. DOI: 10.1017/S1743923X16000325.
98. Thames F. C., Bloom S. When Are Gender Quotas Fulfilled? Party Strategy and Historical Memory in Ukrainian City Elections. *Politics & Gender*. 2023. Vol. 19, Iss. 2. P. 457–481. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1743923X22000125>.
99. Thames F. C., Williams M. S. Incentives for Personal Votes and Women's Representation in Legislatures. *Comparative Political Studies*. 2010. Vol. 43, No. 12. P. 1575–1600. DOI: 10.1177/0010414010374018.
100. Vandeleene A. Gender Quotas and 'Women-Friendly' Candidate Selection: Evidence from Belgium. *Representation*. 2014. Vol. 50, No. 3. P. 337–349.
101. Verge T. Institutionalising Gender Equality in Spain: From Party Quotas to Electoral Gender Quotas. *West European Politics*. 2012. Vol. 35, No. 2. P. 395–414. DOI: 10.1080/01402382.2011.648012.
102. Verge T., Troupel A. Unequals among Equals: Party Strategic Discrimination and Quota Laws. *French Politics*. 2011. Vol. 9, No. 3. P. 260–281. DOI: 10.1057/fp.2011.10.
103. Wauters B., Maddens B., Put G.-J. It Takes Time: The Long-Term Effects of Gender Quota. *Representation*. 2014. Vol. 50, No. 2. P. 143–159. DOI: 10.1080/00344893.2013.860911.
104. Weeks A. C. Making Gender Salient: From Gender Quota Laws to Policy. Cambridge : Cambridge University Press, 2022.
105. Weeks A. C. Why Are Gender Quota Laws Adopted by Men? The Role of Inter- and Intraparty Competition. *Comparative Political Studies*. 2018. Vol. 51, No. 14. P. 1935–1973. DOI: 10.1177/0010414018758762.
106. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2023. Geneva : World Economic Forum, 2023.

107. Wängnerud L. Women in Parliaments: Descriptive and Substantive Representation. *Annual Review of Political Science*. 2009. Vol. 12. P. 51–69.
108. Zetterberg P. The Downside of Gender Quotas? Institutional Constraints on Women in Mexican State Legislatures. *Parliamentary Affairs*. 2008. Vol. 61, No. 3. P. 442–460.
109. Zetterberg P., Håkansson S. Democracy and the Adoption of Electoral Gender Quotas Worldwide. *Democratization*. 2024. Vol. 31, No. 4. P. 636–657. DOI: 10.1080/13510347.2024.2302334.